

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Ühiskonnateaduste instituut

Infoühiskonna ja sotsiaalse heaolu õppekava

Kristjan Vällmann

Liikumisraskustega täiskasvanute ühiskonnaelus osalemist takistavad ja
toetavad tegurid nende kogemuste alusel

Juhendaja: Merle Linno, MA

Tartu 2026

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Töö teoreetiline alus	5
1.1 Töös kasutatavad mõisted.....	5
1.2 Liikumiskustega inimeste roll ühiskonnas.....	6
1.2.1 Meditsiiniline ehk funktsionaalne või individualistlik lähenemine.....	7
1.2.2 Sotsiaalne ja kodanikuks olemise mudel	7
1.3 Varasemad uuringud	8
1.4 Probleemiseade	10
2. METOODIKA	12
2.1 Andmekogumise meetod	12
2.2 Andmeanalüüsimeetod	13
2.2 Uuringus osalejad	16
2.3 Eetilised aspektid.....	16
2.4 Urija refleksioon.....	17
3. ANALÜÜS	19
3.1. Oodatud olemine	19
3.2. Ligipääsetavus	20
3.3. Võrdne kohtlemine ja iseseisvus	22
3.4. Institutsionaalne ja kaaskodanike vastutus	23
3.5. Enda roll	26
3.7. Turvalisus ja väärikus	28
3.8. Toetavate ja takistavate tegurite põimumine	30
3.9. Tulemused.....	31
Kokkuvõte	33
Summary.....	34

Kasutatud kirjandus	36
---------------------------	----

SISSEJUHATUS

Liikumisraskustega täiskasvanute ühiskonnaelus osalemine on oluline uurimisteema, sest osalemisvõimalused ei sõltu üksnes inimese tervises seisundist või individuaalsest toimetulekust. Inimese võimalus õppida, töötada, liikuda, suhelda, kasutada teenuseid ja panustada kogukonda kujuneb alati suhtes teda ümbritseva füüsilise ja sotsiaalse keskkonnaga. Kui ruumid, transport, teenused ja teiste inimeste hoiakud toetavad osalemist, saab liikumisraskusega inimene tegutseda tavapärase ühiskonnaliikmena. Kui keskkond ei arvesta erinevate liikumisviiside ja abivajadustega, võib ka igapäevane tegevus muutuda keeruliseks või jääda tegemata.

Käesoleva bakalaureusetöö keskmes on liikumisraskustega täiskasvanute kogemuslood. Töö lähtub arusaamast, et liikumisraskus ei ole ainult inimese kehaline eripära, vaid selle tähendus kujuneb konkreetsetes olukordades. Sama inimene võib ühes keskkonnas tegutseda iseseisvalt ja enesekindlalt, kuid teises jääda kõrvale, kui puuduvad ligipääsetavad lahendused või kui teised inimesed ei pea tema osalemist võimalikuks. Seetõttu käsitlen töös nii takistavaid kui ka toetavaid tegureid ning pööran tähelepanu sellele, kuidas osalejad ise neid kogemusi mõtestavad.

Töö eesmärk on mõista, kuidas liikumisraskustega täiskasvanud kirjeldavad oma ühiskonnaelus osalemist takistavaid ja toetavaid tegureid ning millist rolli nad omistavad endale, teistele inimestele ja keskkonnale nende tegurite kujunemisel ja lahendamisel. Eesmärgist lähtudes otsin vastuseid kolmele uurimisküsimusele: millised tegurid takistavad intervjuueeritavate ühiskonnaelus osalemist, millised tegurid seda toetavad ning millisena näevad intervjuueeritavad iseenda ja neid ümbritseva keskkonna rolli toetavate ja takistavate tegurite tekkimisel ning lahendamisel.

Uurimuse läbiviimiseks kasutan kvalitatiivset lähenemist ning andmeid kogusin narratiivintervjuude abil. Narratiivintervjuu võimaldab keskenduda osalejate endi jaoks tähenduslikele olukordadele ja sellele, kuidas nad kirjeldavad enda, teiste inimeste ning institutsioonide rolli neis kogemustes. Töö koosneb kolmest põhipeatükist. Esimeses peatükis annan ülevaate teoreetilistest lähtekohtadest ja varasematest uuringutest, teises kirjeldan metoodikat ning kolmandas analüüsin intervjuudes esitatud kogemuslugusid temaatiliselt.

1. TÖÖ TEOREETILINE ALUS

Antud peatükis kirjeldan töö aluseks olevaid teoreetilisi lähtekohti ning defineerin töös kasutatavad põhimõisted. Peatüki eesmärk on näidata, et liikumiskustega inimeste ühiskonnaelus osalemist ei saa mõista ainult tervises seisundi või individuaalse funktsioonipiirangu kaudu. Sama oluline on see, kuidas füüsiline keskkond, teenused, suhted, institutsionaalsed praktikad ja ühiskondlikud hoiakud kas toetavad või piiravad inimese osalemisvõimalusi.

1.1 Töös kasutatavad mõisted

Käesolevas töös kasutan mõisteid puue, tegevuspiirang ja liikumiskust omavahel seotud, kuid mitte samatähenduslike mõistetena. Mõistete eristamine on oluline, sest uurimuse keskmes ei ole ainult ametlik puude raskusaste, vaid inimeste enda kogemus sellest, kuidas liikumisega seotud piirang mõjutab nende osalemist ühiskonnaelus.

Puue viitab selles töös pikaajalise tervisekahjustuse, funktsioonipiirangu ja keskkonnategurite koosmõjule. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni ja Maailma Terviseorganisatsiooni käsitlustes ei paikne puue üksnes inimese kehas, vaid kujuneb siis, kui inimese tervises seisund või funktsioonieripära kohtub ühiskondlike, füüsiliste või hoiakutega seotud barjääridega (World report on disability, 2011; Maailma Terviseorganisatsioon, 2013). Seetõttu ei tähenda puue ainult meditsiinilist diagnoosi, vaid ka seda, kuidas ühiskond on korraldatud ning kuivõrd see võimaldab erinevatel inimestel osaleda.

Tegevuspiirang tähendab käesolevas töös raskust või takistust igapäevategevuste tegemisel. RFK ehk rahvusvahelise funktsioneerimisvõime klassifikatsiooni järgi saab inimese olukorda kirjeldada tegevuste ja osaluse kaudu: oluline on nii see, mida inimene tegelikult teeb, kui ka see, mida ta sooviks teha, kuid mille tegemist piiravad keskkondlikud või sotsiaalsed tegurid (Maailma Terviseorganisatsioon, 2013). Näiteks võib inimene soovida õppida, töötada, reisida või osaleda üritusel, kuid tegelik osalemine võib sõltuda liftist, transpordist, abivahenditest, teenusekorraldusest või teiste inimeste suhtumisest.

Liikumiskust on selles töös püsiv või pikaajaline liikumisega seotud tegutsemispiirang. Liikumiskust võib tähendada ratastooli, kepi, tugiraami, kohandatud auto või muu abivahendi kasutamist, kuid see võib väljenduda ka väsimuses, valus, tasakaaluprobleemides või raskuses läbida pikki vahemaid. Seetõttu ei võrdsusta ma liikumiskust ainult ratastoolikasutusega. Uurimuse sihtrühmaks on inimesed, kelle jaoks vähemalt üks liikumist eeldav igapäevaelu tegevus on enamikust ühiskonnaliikmetest keerulisem.

Mõistet erivajadus kasutan üksnes siis, kui see esineb intervjueritavate enda sõnakasutuses või kui viitan laiemale argikeelsele kasutusele. Töö analüütilises osas eelistan mõisteid liikumisraskus, tegevuspiirang ja puue, sest need võimaldavad täpsemalt kirjeldada inimese ja keskkonna vastastikmõju. Käesoleva töö kontekstis ei ole oluline, kas inimesel on ametlikult määratud puude raskusaste; oluline on tema kogemus sellest, kuidas liikumisega seotud piirang mõjutab ühiskonnaelus osalemist.

Eestis on puude ja töövõime hindamise korraldus aja jooksul muutunud. Kui varasemates käsitlustes oli rõhk rohkem inimese töövõime vähenemisel ja rahalisel toetusel, siis töövõimereformi eesmärk oli pöörata rohkem tähelepanu inimese võimalustele töötada ja ühiskonnaelus osaleda (Riigikogu, 2014; Klettenberg, 2020). Siiski ei taga pelgalt hindamissüsteemi muutus automaatselt osalust. Inimese tegelik osalemine sõltub ka sellest, kas keskkond, teenused ja suhtluspraktikad on ligipääsetavad ning kas inimest nähakse aktiivse ühiskonnaliikmena.

1.2 Liikumisraskustega inimeste roll ühiskonnas

Liikumisraskustega inimeste rolli ühiskonnas ei saa taandada abivajaja või patsiendi rollile. Nad osalevad ühiskonnas õppijate, töötajate, pereliikmete, sõprade, tarbijate, kogukonnaliikmete, kodanike ja huvikaitsjatena. Seetõttu tuleb nende ühiskondlikku osalust käsitleda laiemalt kui ainult tervishoiu või sotsiaalhoolekande küsimust. Osalemine hõlmab võimalust liikuda, õppida, töötada, suhelda, osaleda vaba aja tegevustes, teha otsuseid ja olla kogukonnas nähtav ning kuuluv.

Varasem kirjandus näitab, et ühiskonnaelus osalemist mõjutavad samaaegselt füüsilised, sotsiaalsed ja institutsionaalsed tegurid. Näiteks ühistranspordi, hoonete, tänavaruumide ja teenuste ligipääsetavus võib määrata, kas inimene saab üldse osaleda; samas võivad osalemist sama tugevalt mõjutada ka sotsiaalne tugi, kogukonnaga seotus, turvatunne ja teiste inimeste hoiakud (Levasseur jt, 2015; Sundar jt, 2016; Clarke jt, 2019). Seega ei ole liikumisraskusega inimese osalemine ainult individuaalse pingutuse tulemus, vaid sõltub sellest, milliseid võimalusi keskkond talle pakub.

Oluline on ka transpordi ja liikumisvabaduse küsimus. Neven ja Ectors (2023) rõhutavad, et liikumispuudega inimeste ühiskondlik osalus võib jääda sõltuvusse teiste inimeste abist, kui transport, teekonnad või sihtkohad ei ole ligipääsetavad. Sellisel juhul ei piira inimest ainult konkreetne trepp või kõrge äärekivi, vaid kogu teekonna ebakindlus. Kui inimene ei saa kindel olla, kas ta pääseb kohale, sisse ja tegevusse, võib ta osalemisest loobuda juba enne kodust väljumist.

Samas ei ole keskkonnategurid ainult takistavad. Toetav füüsiline ja sotsiaalne keskkond võib suurendada iseseisvust, vähendada kõrvalise abi vajadust ning laiendada inimese võimalusi töötada, õppida ja suhelda. Näiteks kohandatud töövahendid, ligipääsetavad õppetingimused, paindlik töökorraldus, avatud suhtlus ja kogukonna tugi võivad muuta osalemise inimese jaoks loomulikuks, mitte erandlikuks. Derakshan jt (2024) käsitlevad kohandatud välitegevusi kui üht võimalust toetada liikumispuudega täiskasvanute aktiivsust ja osalust; sama loogika kehtib laiemalt ühiskonnaelus osalemise kohta.

Liikumiskustega inimeste ühiskondlikku rolli mõjutavad ka stereotüübid. Kui inimest nähakse eelkõige abivajajana, võib tema kompetentsus ja agentsus jääda varju. Kui teda aga nähakse täisväärtusliku kodanikuna, muutub küsimus mitte selles, kas inimene sobib olemasolevasse keskkonda, vaid selles, kuidas keskkonda kujundada nii, et erinevad inimesed saaksid selles osaleda. Käesoleva töö seisukohalt on seetõttu oluline uurida nii takistavaid kui ka toetavaid tegureid ning seda, kuidas intervjueritavad ise neid kogemuslugudes mõtestavad.

1.2.1 Meditsiiniline ehk funktsionaalne või individualistlik lähenemine

Meditsiiniline ehk individualistlik lähenemine käsitleb puuet eelkõige inimese keha, terviseseisundi või funktsiooni puudujäägina. Selle käsitluse üks tuntumaid esindajaid on Talcott Parsons, kelle haige rolli käsitus seostas tervisehäire ajutise kõrvalekaldega tavapärasest ühiskondlikust toimimisest (Parsons, 1951). Sellise vaate järgi muutub keskseks küsimuseks see, kuidas inimene saaks paraneda, kohaneda või võimalikult palju normile vastata.

Liikumiskustega inimeste puhul on sellist lähenemist kritiseeritud, sest see võib asetada inimese passiivsesse ja sõltuvasse rolli. Kui osalemiskustusi seletatakse ainult inimese keha või funktsioonipiiranguga, jäävad tähelepanuta keskkondlikud barjäärid ja ühiskondlikud hoiakud (Donoghue, 2003; Oliver jt, 2012). Sellisel juhul võib näiteks ligipääsmatu hoone tunduda inimese probleemina, kuigi tegelikult on probleem ühiskonna korralduses.

Käesolevas töös ei lükka ma meditsiinilist teadmist kõrvale, sest terviseseisund ja kehaline kogemus mõjutavad inimeste igapäevaelu. Küll aga ei piisa ainult meditsiinilisest seletusest, kui eesmärk on mõista ühiskonnaelus osalemist. Seetõttu kasutan meditsiinilist lähenemist pigem taustana, mille kõrvale toon sotsiaalse ja kodanikuks olemise käsitluse.

1.2.2 Sotsiaalne ja kodanikuks olemise mudel

Sotsiaalne mudel kujunes vastukaaluks meditsiinilisele käsitlusele. Selle keskne mõte on, et inimest ei piira ainult terviseseisund või funktsioonipiirang, vaid ka ühiskondlik korraldus, mis ei arvesta piisavalt erinevate inimeste vajadustega. Haeger ja Hodge (2016) järgi eristab sotsiaalne

model kahjustust või funktsioonipiirangut puudest: kahjustus viitab inimese keha või funktsiooni eripärale, puue aga tekib ühiskondlike, füüsiliste ja hoiakutega seotud barjääride mõjul.

Sotsiaalse mudeli järgi ei peaks lahendused olema suunatud ainult inimese muutmisele, vaid ka keskkonna muutmisele. Liikumiskustega inimeste osalemist toetavad ligipääsetav avalik ruum, toimiv transport, paindlikud teenused, kaasav tööturg, toetavad hoiakud ja diskrimineerimise vähendamine. Selline lähenemine sobib käesoleva tööga, sest intervjueritavate kogemuslood võimaldavad analüüsida, kuidas keskkond nende osalemist kas avab või sulgeb.

Sotsiaalset mudelit täiendab kodanikuks olemise lähenemine. Selle järgi ei ole liikumiskustega inimeste kaasamine heategevuslik erand, vaid õiguste ja võrdse osalemise küsimus. Kodanikuks olemise mudel näeb inimest õiguste, kohustuste ja otsustusvõimega ühiskonnaliikmena (Oliver jt, 2012). Sellest vaatenurgast ei ole oluline ainult see, kas inimene saab ruumi füüsiliselt siseneda, vaid ka see, kas ta saab seal osaleda samaväärse hääle, rolli ja väärikusega.

Mitra (2006) võimekuse käsitlus aitab seda mõtet täpsustada. Selle järgi ei ole tähtis ainult see, mida inimene tegelikult teeb, vaid ka see, millised reaalsed võimalused tal on teha seda, mida ta väärtustab. Sama liikumiskust võib ühes keskkonnas tähendada väga suurt osaluspiirangut, teises aga märksa väiksemat takistust. Seetõttu on töö analüüsi keskmes inimese ja keskkonna vastastikmõju.

Samas tuleb arvestada, et sotsiaalne mudel ei tohiks eitada inimese kehalist kogemust. Liikumiskustega inimeste kogemused on erinevad ning neid mõjutavad ka vanus, elukoht, majanduslik olukord, varasemad kogemused ja sotsiaalne võrgustik. Seetõttu käsitlen sotsiaalset mudelit raamistikuna, mis aitab mõista keskkonna rolli, kuid jätan analüüsis ruumi ka intervjueritavate enda kehalistele ja emotsionaalsetele kogemustele.

1.3 Varasemad uuringud

Varasemad uuringud näitavad, et liikumiskustega inimeste ühiskonnaelus osalemist mõjutavad samaaegselt individuaalsed, sotsiaalsed ja keskkondlikud tegurid. Kuigi uuringud keskenduvad sageli kindlale osalusvormile, näiteks tööle, õppimisele, füüsilisele aktiivsusele või kogukonnaelule, kordub neis järeldus, et osalemist ei määra ainult inimese tervises seisund. Olulised on ka ligipääsetavus, sotsiaalne tugi, institutsionaalne valmisolek, hoiakud ja inimese enda varasemad kogemused.

Ühe uurimissuunana on käsitletud hoiakuid ja stereotüüpe puuetega inimeste suhtes. Stereotüüpide uurimisel kasutatakse sageli soojuse ja kompetentsuse mõõdet (Cuddy jt, 2008). Puuetega inimesi

võidakse näha sõbralike või kaastunnet väärivatena, kuid samal ajal vähem kompetentsetena. Rohmer ja Louvet (2018) näitasid, et ratastoolis kujutatud inimest hinnati piktogrammi alusel madalama agentsusega kui kõndivat inimest. Antonopoulos jt (2023) metaanalüüsist omakorda tulenes, et liikumisraskustega inimeste suhtes esineb mõõdukas negatiivne varjatud hoiak. Need tulemused aitavad mõista, miks näiliselt heatahtlik suhtumine ei pruugi alati tähendada võrdset kaasamist.

Hoiakute kõrval on oluline osalemise praktiline korraldus. McKenzie jt (2021) leidsid füüsilise aktiivsuse uuringuid koondades, et osalemist toetavad kuuluvustunne, sotsiaalne tugi, positiivsed kogemused ja sobiv keskkond, takistusteks aga valu, väsimus, vigastusekartus, madalad ootused, transpordi- ja varustusprobleemid ning rahastuse vähesus. Sarnane loogika kehtib ka laiemas ühiskonnaelus: osalemine muutub võimalikuks siis, kui inimese võimekus, motivatsioon ja keskkonna võimalused on omavahel kooskõlas.

Kogukonnaelus osalemist käsitlevad uuringud toovad samuti esile keskkonna ja suhete rolli. Sundar jt (2016) leidsid, et liikumispuudega täiskasvanute kogukondlikku ja sotsiaalset osalust mõjutavad nii transpordi kättesaadavus, füüsiline keskkond kui ka sotsiaalsed suhted. Clarke jt (2019) rõhutavad sotsiaal-keskkondlike tegurite rolli pikaajalise füüsilise puudega täiskasvanute osalemises. Levasseur jt (2015) järgi on osalemise seisukohalt olulised ressursside lähedus, sotsiaalne tugi, transport ja turvaline naabruskond. Need uuringud kinnitavad, et osalemise eelduseks on keskkond, mis võimaldab inimesel tegevustesse päriselt jõuda ja neis tähenduslikult osaleda.

Toetavate tegurite puhul tuleb esile ka sotsiaalne seotus. Hall jt (2022) seostavad liikumispuudega täiskasvanute heaolu sotsiaalse seotusega, mis sõltub nii inimest ümbritsevast võrgustikust kui ka osalemisvõimalustest. Townsend jt (2021) süstemaatiline ülevaade vanemaealiste osalemist mõjutavatest teguritest näitab samuti, et takistused ja toetavad tegurid ei paikne ainult inimeses endas, vaid ka keskkonnas, teenustes, suhtluses ja kogukonna ülesehituses. Kuigi osa neist uuringutest käsitleb vanemaealisi, on järeldused käesoleva töö jaoks olulised, sest liikumisraskustega inimeste osalemine sõltub sarnastest keskkondlikest ja sotsiaalsetest tingimustest.

Liikumiskustega inimeste osalemist mõjutab ka see, kuidas ühiskond mõistab abiva ja füüsilist aktiivsust. Clément-Guillotin jt (2018) leidsid, et sportimise info võib parandada füüsilise puudega inimeste kohta antavaid otseseid hinnanguid, kuid ei pruugi täielikult muuta sügavamaid stereotüüpe. Ferretti jt (2022) rõhutavad ratastooliga liikuvuse, sotsiaalse osaluse ja elukvaliteedi

omavahelisi seoseid. See näitab, et abivahend ei ole ainult piirangu sümbol, vaid võib olla ka iseseisvuse ja osalemise vahend.

Kokkuvõttes näitavad varasemad uuringud, et liikumiskustega inimeste osalemist tuleb analüüsida indiviidi ja keskkonna vastastikmõjuna. Takistused võivad olla füüsilised, näiteks trepid, kitsad uksed või ligipääsmatu transport, kuid need võivad olla ka sotsiaalsed ja institutsionaalsed, näiteks madalad ootused, vähene info, ebapiisav suhtlus või vastutuse hajumine. Toetavad tegurid on proaktiivne märkamine, ligipääsetavad lahendused, usaldus, paindlikkus, sotsiaalne tugi ja inimese enda kogemuse kuulamine.

1.4 Probleemiseade

Eesti Puuetega Inimeste Koja palvel Statistikameti koostatud andmetel oli Eestis 2025. aasta seisuga 14 448 liikumispuudega inimest (Eesti Puuetega Inimeste Koda, 2025). See arv ei hõlma tingimata kõiki inimesi, kellel on liikumisega seotud tegevuspiirang, sest osa inimesi ei pruugi omada ametlikku liikumispuude määratlust või neil võib olla mitu puudeliiki. Seega on liikumiskustega inimeste ühiskonnaelus osalemine oluline uurimisteema ka Eesti ühiskonna kontekstis.

Varasemad uuringud viitavad, et liikumiskustega inimeste osalemist võivad piirata nii füüsilised barjäärid, teenuste ebapiisav ligipääsetavus, transpordiprobleemid, madalad ootused kui ka nähtavad ja varjatud hoiakud. Samal ajal näitavad uuringud ka toetavaid tegureid: ligipääsetavad ruumid, sotsiaalne tugi, positiivsed suhted, paindlik töö- ja õppekorraldus, abivahendid ning inimeste valmisolek küsida ja arvestada. Antud töö probleem seisneb selles, et Eesti kontekstis on vähem teada, kuidas liikumiskustega inimesed ise neid tegureid oma kogemuslugudes seletavad.

Samas on Eesti kontekstis vähem uuritud seda, kuidas liikumiskustega täiskasvanud ise oma igapäevast ühiskonnaelus osalemist mõtestavad. Suur osa varasemast kirjandusest põhineb teiste riikide uuringutel ning keskendub sageli kas hoiakutele, füüsilisele aktiivsusele või tööelule eraldi. Käesolev töö aitab seda lünka täita, keskendudes intervjueeritavate kogemuslugudele ning sellele, kuidas nad seletavad enda, teiste inimeste ja keskkonna rolli osalemist toetavate ja takistavate tegurite kujunemisel.

Eelnevat arvesse võttes on uuringu eesmärk mõista, kuidas liikumiskustega täiskasvanud kirjeldavad oma ühiskonnaelus osalemist takistavaid ja toetavaid tegureid ning millist rolli nad

omistavad endale, teistele inimestele ja keskkonnale nende tegurite kujunemisel ja lahendamisel. Uuringu käigus otsin vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

- Millised on intervjueeritavate ühiskonnaelus osalemist takistavad tegurid?
- Millised on intervjueeritavate ühiskonnaelus osalemist toetavad tegurid?
- Millisena näevad intervjueeritavad iseenda ning neid ümbritseva keskkonna rolli toetavate ja takistavate tegurite tekkimisel ning lahendamisel?

2. METOODIKA

Uurimuse läbiviimiseks kasutan kvalitatiivset lähenemist. Kvalitatiivne lähenemine võimaldab uurida inimeste kogemuste tõlgendusi, kvalitatiivsete meetodite kaudu saab hinnata ka inimeste vastuste põhjendusi ning paremini ümbritsevat konteksti mõista.

2.1 Andmekogumise meetod

Käesolevas töös kogusin andmeid kvalitatiivsete struktureerimata narratiivintervjuude abil. Valisin struktureerimata intervjuu seetõttu, et uurimuse keskmes olid liikumisraskustega täiskasvanute enda kogemuslood ning nende tähendused. Eesmärk ei olnud saada kõigilt osalejatelt ühesuguseid vastuseid etteantud küsimustele, vaid anda neile võimalus ise otsustada, millised sündmused, suhted ja olukorrad on nende ühiskonnaelus osalemise kogemuse mõistmiseks olulised. Struktureerimata intervjuu võimaldas uuringus osalejatel rääkida oma kogemusest neile sobivas järjekorras, oma sõnadega ja sellise rõhuasetusega, mida nad ise pidasid tähenduslikuks.

Narratiivne lähenemine sobib sellise eesmärgiga, sest narratiiv ei ole ainult sündmuste kirjeldus, vaid viis, kuidas inimene oma kogemust mõtestab. Bruner (1987; 1991) rõhutab, et inimene ei esita oma elu või kogemust lihtsalt neutraalse faktijadana, vaid loob jutustamise kaudu tähendusi ning seob üksikud sündmused laiemaga arusaamaga endast ja maailmast. Earthy ja Cronin (2008) käsitlevad narratiivintervjuud samuti lähenemisena, mille puhul uurijat ei huvita ainult see, mis juhtus, vaid ka see, kuidas inimene oma kogemust jutustab, miks ta valib just selle loo ning millist tähendust see tema jaoks kannab. Bamberg (2011) lisab, et jutustamine on seotud identiteedi ja agentsusega, sest see näitab seda, kuidas inimene end positsioneerib

Struktureerimata intervjuu kasutamine oli käesolevas töös oluline ka seetõttu, et uuritav teema puudutas isiklikke, mõnel juhul emotsionaalseid ja ühiskondliku kõrvalejätusega seotud kogemusi. Poolstruktureeritud intervjuukava oleks võinud suunata osalejaid vastama uurija eelduste järgi ning jätta varju need tähendused, mida osalejad ise oma kogemustes oluliseks peavad. Seetõttu lähtusin intervjuudes põhimõttest, et esmalt tuleb anda sõna uuringus osalejale. Minu roll intervjuueerijana oli luua turvaline vestlusolukord ning vajadusel küsida täpsustavaid küsimusi, kuid mitte ette määrata, milliseid aspekte osaleja peab esile tõstma.

Intervjuude alguses palusin osalejal rääkida olukorrast, kus tema vajadustega arvestati ning kus ta tundis end kaasatuna või mugavalt. Seejärel palusin kirjeldada olukorda, kus ta tundis end kõrvalejätuna või kus tema vajadustega ei arvestatud. Need olid laiad avaküsimused, mitte jäik küsimustik. Edasine vestlus kujunes osaleja jutustatud loo põhjal. Täpsustavad küsimused sõltusid

sellest, milliseid sündmusi, inimesi, tundeid või hinnanguid osaleja ise oma loos esile tõi. Näiteks küsisin vajadusel, mis pani teda end kaasatuna või kõrvalejätetuna tundma, milline oli teiste inimeste roll, mida oleks saanud teha teisiti ning kuidas ta ise oma rolli kirjeldatud olukorras mõistis.

Selline andmekogumise viis oli kooskõlas töö eesmärgiga uurida mitte ainult takistavaid ja toetavaid tegureid, vaid ka seda, kuidas liikumiskustega inimesed ise neid tegureid oma kogemuslugudes seletavad. Struktureerimata narratiivintervjuu võimaldas osalejatel tuua esile neid seoseid, mida uurija ei oleks saanud ette näha: näiteks ligipääsetavuse seost väärikuse, turvatunde, kuuluvuse, teiste inimeste hoiakute ja institutsionaalse vastutusega. Seetõttu ei olnud intervjuu eesmärk kontrollida etteantud kategooriaid, vaid avada osalejate kogemuste tähendusi nende enda jutustuste kaudu.

Samas tuleb arvestada, et struktureerimata intervjuu ei tähenda uurija täielikku puudumist. Earthy ja Cronin (2008) rõhutavad, et narratiiv kujuneb alati jutustaja ja kuulaja vahelises suhtluses. Ka käesolevas uurimuses mõjutasid minu küsimused, kuulamisviis ja täpsustused seda, millised lood esile tulid ja kuidas neid jutustati. Seetõttu püüdsin intervjuude läbiviimisel vältida suunavaid hinnanguid ning jätta osalejale võimalikult palju ruumi oma kogemuse iseseisvaks sõnastamiseks. Minu eesmärk oli toetada jutustamist, mitte suunata osalejat kinnitama minu varasemaid eeldusi.

2.2 Andmeanalüüsimeetod

Käesolevas töös kasutasin intervjuude analüüsimiseks narratiivanalüüsi. Analüüsi eesmärk ei olnud kontrollida, kas intervjuueeritavate kirjeldatud sündmused toimusid täpselt sellisel kujul, vaid mõista, kuidas osalejad oma kogemusi jutustavad, milliseid tähendusi nad neile annavad ning kuidas nad paigutavad lugudes iseennast, teisi inimesi ja ümbritsevat keskkonda. Selline lähenemine lähtub arusaamast, et narratiiv ei ole lihtsalt faktide edasiandmine, vaid kogemuse korrastamise ja tõlgendamise viis. Bruner (1987) rõhutab, et elust jutustamine on alati valikuline ja tõlgenduslik tegevus, mitte läbipaistev ülevaade „elust endast“. Earthy ja Cronin (2008) käsitlevad narratiivanalüüsi samuti lähenemisena, mis liigub küsimuselt „mis juhtus?“ küsimuse juurde „kuidas ja miks seda lugu just nii jutustatakse?“.

Ameerika sotsioloog Catherine Kohler Riessman (2008) on jaganud narratiivide analüüsimise lähenemised järgmiselt:

- Temaatiline sisuanalüüs keskendub ennekõike analüüsitava teksti sisule ning jätab kõrvale seda ümbritseva konteksti, analüüsitakse vaid teksti, mida uuritav edastab. Temaatilise

analüüsi puhul piirdub sõnade tähenduse mõtestamine sellega, kuidas keskmine inimene antud mõtet mõistaks

- Struktuuriline narratiivanalüüs keskendub sellele, kuidas lugu on üles ehitatud. Uurija analüüsib loo vormi, järjestust, keelekasutust ja jutustamisviise. Tähelepanu pööratakse näiteks sellele, kuidas sündmused on ajaliselt korraldatud, millised on loo pöördepunktid ning kuidas struktuur narratiivi mõjutab.
- Dialoogiline/performatiivne analüüs vaatab narratiivi kui sotsiaalset ja interaktiivset protsessi. Siin ei käsitleta lugu pelgalt tekstina, vaid uuritakse, kuidas see tekib suhtluses, kellele see on suunatud ja millist rolli mängib jutustaja ning kuulaja. Oluline on ka uurija enda roll loo kujunemisel ning tähenduste loomisel.
- Visuaalne narratiivanalüüs keskendub piltidele ja visuaalsetele materjalidele (nt fotod, filmid) kui narratiividele. Analüüs hõlmab seda, kuidas visuaalsed kujutised jutustavad lugusid ning milliseid tähendusi ja kultuurilisi kontekste need peegeldavad.

Käesolevas töös keskendun peamiselt temaatilisele narratiivanalüüsile. See tähendab, et analüüsi keskmes on intervjuudes esitatud kogemuslugude sisu ning nendes korduvad tähendused, mis puudutavad liikumisraskustega inimeste ühiskonnaelus osalemist toetavaid ja takistavaid tegureid. Minu eesmärk ei ole üksikasjalikult analüüsida iga loo vormilist ülesehitust, jutustamise performatiivset kulgu ega visuaalseid materjale, vaid võrrelda intervjuudes esile tulnud teemasid ja tähendusmusteid. Samas arvestan, et narratiivid ei ole pelgalt informatsiooni kandjad, vaid kujunevad suhtluses ning on seotud jutustaja enesemõistmise ja agentsusega (Bruner, 1987; Bruner, 1991; Bamberg, 2011; Earthy ja Cronin, 2008).

Analüüsi esimeses etapis lugesin intervjuude transkriptsioonid korduvalt läbi, et saada terviklik ülevaade iga osaleja kogemusloost. Esmalt käsitlesin intervjuusid terviklike jutustustena, pöörates tähelepanu sellele, milliseid olukordi osalejad ise oluliseks pidasid, kuidas nad oma lugusid alustasid ja lõpetasid ning milliseid tundeid või hinnanguid nad sündmustega sidusid. See oli oluline, sest Bruner (1987; 1991) järgi ei koosne inimese jutustatud lugu ainult sündmustest, vaid ka sellest, kuidas inimene loob nende kaudu tähendust ja järjepidevust. Bamberg (2011) lisab, et narratiivides kujundatakse ka identiteeti: inimene positsioneerib end ajas, teiste inimeste suhtes ning kas tegutseja või olukorrast mõjutatuna.

Kodeerisin kogemuslood temaatiliselt. Koodid kujunesid nii uurimisküsimustest kui ka intervjuudes korduvatest tähendustest. Esialgsete koodide hulka kuulusid näiteks ligipääsetavus, märkamine, arvestamine, kõrvalejätetus, juhuslik abi, institutsionaalne vastutus, võrdne kohtlemine, iseseisvus, turvalisus, väärikus ja agentsus. Kodeerimisel lähtusin sellest, et sama lõik

võis kuuluda mitme koodi alla, sest intervjueeritavate kogemustes olid toetavad ja takistavad tegurid sageli omavahel põimunud. Näiteks võis üks lugu rääkida korraga füüsilisest ligipääsetavusest, teiste inimeste suhtumisest ja osaleja enda vajadusest oma õiguste eest seista.

Narratiivanalüüsi käigus pöörasin tähelepanu ka sellele, millisena osalejad nägid enda ja keskkonna rolli. Bamberg (2011) käsitleb agentsust ühe keskse identiteediküsimusena: narratiivides tuleb esile, kas inimene kujutab end pigem tegutsejana, kellel on võimalik olukorda mõjutada, või inimesena, kelle võimalused sõltuvad teistest inimestest ja keskkonnast. Käesolevas analüüsis tähendas see, et ma ei vaadanud ainult seda, kas osaleja kirjeldas mõnd takistust, vaid ka seda, kelle vastutusena ta takistust mõtestas. Näiteks eristasin olukordi, kus osaleja pidi ise lahendusi otsima, olukordadest, kus asutus või teine inimene võttis vastutuse ning lõi osalemiseks vajalikud tingimused.

Analüüsis arvestasin ka lugude konteksti ja sotsiaalse mõõtmega. Bruner (1987; 1991) rõhutab, et inimese enesejutustused kujunevad kontekstiliste arusaamade ja võimalike elulugude taustal; inimene ei loo oma lugu tühjas ruumis, vaid olemasolevate tähendusmodelite abil. Earthy ja Cronin (2008) rõhutavad samuti, et lood on sotsiaalselt toodetud ning kujunevad jutustaja, kuulaja ja laiema sotsiaalse konteksti koosmõjus. Seetõttu käsitlesin intervjueeritavate lugusid mitte ainult individuaalsete kogemustena, vaid ka näidetena sellest, kuidas liikumisraskustega inimeste ühiskondlikku osalust kujundavad ligipääsetavuse normid, institutsionaalsed otsused, teiste inimeste hoiakud ja arusaamad võimekusest.

Tulemuste esitamisel kasutasin pseudonüümitud tsitaate, et säilitada osalejate hääli ja näidata, millistel tekstikohtadel minu tõlgendused põhinevad. Tsitaate ei kasutatud üksnes illustreerimiseks, vaid analüüsi osana: nende kaudu oli võimalik näidata, kuidas osalejad ise kirjeldasid toetavaid ja takistavaid olukordi ning milliseid sõnu nad kasutasid arvestamise, kõrvalejätuse, turvalisuse või vääriskuse kohta. Kuna Bruner (1987) rõhutab, et jutustatud elu ei ole ainult toimunu taastamine, vaid ka tõlgendamine ja tähenduse loomine, oli oluline mitte asendada intervjueeritavate sõnastusi täielikult uurija üldistustega.

Analüüsi usaldusväärsuse tagamiseks püüdsin teha tõlgendusprotsessi läbipaistvaks. Selleks kirjeldasin, kuidas jõudsin üksikutest kogemuslugudest koodide ja laiemate teemadeni, ning kasutasin tulemuste esitamisel tsitaate, mis seovad analüütilised järeldused intervjuumaterjaliga. Earthy ja Cronin (2008) rõhutavad, et narratiivanalüüsi puhul ei saa usaldusväärsust hinnata samadel alustel nagu realistlikku faktikontrolli, sest analüüsi eesmärk ei ole leida üht lõplikku tõde, vaid näidata, kuidas tõlgendus on kujunenud. Seetõttu on käesolevas töös oluline mitte väita, et

analüüs esitab ainsa võimaliku tõlgenduse, vaid näidata, kuidas see tõlgendus põhineb intervjuudes korduvatel tähendustel ja osalejate enda jutustatud lugudel.

2.2 Uuringus osalejad

Uuringus osales seitse liikumiskustega täiskasvanut. Uuritavate valikul lähtusin töö eesmärgist kaasata inimesed, kellel esineb püsiv liikumisega seotud tegutsemispiirang ning kellel on isiklik kogemus ühiskonnaelus osalemist toetavate ja takistavate teguritega. Osalejate puhul ei olnud oluline ametliku puude raskusastme olemasolu, vaid nende enda kogemus sellest, et liikumiskust mõjutab igapäevaelus osalemist.

Uuringus osalejate leidmiseks kasutasin lumepallivalimi meetodit. See tähendab, et esmalt võtsin ühendust mõne võimaliku osalejaga ning palusin neil võimalusel jagada uuringukutset inimestega, kes võiksid samuti uurimuse sihtrühma kuuluda. Lumepallivalimi kasutamine oli antud töö puhul sobiv, sest liikumiskustega täiskasvanuid võib olla keeruline juhuvalimi alusel kätte saada, eriti juhul, kui eesmärk on jõuda inimesteni, kes on valmis jagama oma isiklikke kogemusi. Selline meetod lihtsustas osalejate leidmist ning võimaldas jõuda inimesteni, kellel oli uuritava teema kohta vahetu kogemus.

2.3. Eetilised aspektid

Uurimuse läbiviimisel lähtusin teadustöö eetilistest põhimõtetest, pöörates erilist tähelepanu osalejate vabatahtlikule osalemisele, informeeritud nõusolekule, konfidentsiaalsusele ja isikuandmete kaitsele. Kuna käsitlen töös liikumiskustega täiskasvanute isiklikke kogemusi, tõusid intervjuudes esile sageli ka isiklikumad, intervjuueeritavate tervist ning tundlike hetki otseselt puudutavad teemad. Seetõttu oli tähtis uuringus osalejatele selgitada, kuidas ning millisel eesmärgil nende andmeid kasutatakse.

Enne intervjuu läbiviimist tutvustasin osalejatele uurimuse eesmärgi, intervjuu käiku, ligikaudset kestust ning nende õigusi uuringus osalemisel. Kõikidelt osalejatelt küsisin enne intervjuud informeeritud nõusoleku. Nõusolek anti kas kirjalikult või suuliselt enne intervjuu algust. (vt lisa 2). Osalejatele selgitati, et uuringus osalemine on vabatahtlik ning neil on õigus igal ajal osalemisest loobuda või jätta mõnele küsimusele vastamata. Samuti rõhutasin, et intervjuu käigus võib vajadusel teha pause ning kokkuleppel jätkata vestlust mõnel teisel ajal. Selline paindlikkus oli oluline, sest lisaks liikumiskustest tulenevatele aspektidele tuli silmas pidada seda, et intervjuudes kajastatud lood võisid muutuda isiklikuks.

Intervjuudes kogutud andmeid käsitlesin konfidentsiaalselt. Töös ei kasuta ma osalejate pärisnimesid ega muid äratuntavaid isiku- või kohanimesid. Tsitaadid on pseudonüümitud ning osalejatele viitan indeksitega (nt I1, I2 jne) Siinkohal on oluline mainida, et ma ei küsinud ka sotsiaaldemograafilisi näitajaid nagu sugu, vanus, elukoht. Küll aga palusin igal osalejal intervjuu alguses lühidalt kirjeldada, millega inimene tegeleb. Antud küsimus võimaldas mul analüüsiprotsessi käigus konteksti paremini mõista. Samuti on intervjuukavas konteksti mõistmiseks küsimus osaleja piirangu ulatuse kohta. Selle küsimuse juures rõhutasin, et ma ei avalda neid vastuseid töös tsitaadina. Samuti palusid osalejad mõningaid intervjuu osasid tsitaadina mitte esitada, kuid lubasid siiski neid analüüsis kaasata.

2.4. Uuriija refleksioon

Antud uurimuse puhul on oluline teadvustada minu enda positsiooni uurijana. Olen ise liikumisraskusega inimene ning seetõttu ei ole uuritav teema minu jaoks üksnes akadeemiline või teoreetiline küsimus, vaid seotud ka minu isikliku kogemusega. See tähendab, et ma ei saa asetuda uuritava teema suhtes täielikult neutraalsele või kõrvalseisja positsioonile. Minu enda kogemused liikumisraskusega inimesena mõjutavad paratamatult seda, kuidas ma uurimisteemat mõistan, milliseid küsimusi oluliseks pean ning kuidas ma intervjuudes osalejate kogemusi tõlgendan.

Minu positsioonil oli uurimuse läbiviimisel nii toetavaid kui ka piiravaid mõjusid. Ühelt poolt võimaldas isiklik kogemus mul intervjuueeritavate kirjeldusi paremini mõista ning märgata nüansse, mis võivad väljastpoolt vaadates jääda tähelepanuta. Näiteks ligipääsetavuse, abivajaduse, kõrvalejätuse või teiste inimeste hoiakutega seotud kogemused ei olnud minu jaoks võõrad teemad. See võis aidata luua intervjuudes usalduslikumat õhkkonda, sest osalejad võisid tajuda, et uurija mõistab uuritavat teemat ka kogemuslikult, mitte ainult teoreetiliselt.

Teisalt kaasneb sellise positsiooniga oht eeldada, et intervjuueeritavate kogemused sarnanevad minu enda kogemustega. Kuigi mul on liikumisraskustega inimesena isiklik kokkupuude uuritava teemaga, ei tähenda see, et minu kogemus oleks üldistatav kõigile liikumisraskustega inimestele. Liikumiskogemused, abivajaduse ulatus, sotsiaalne taust, varasemad kogemused ja võimalused ühiskonnaelus osaleda võivad inimeste vahel märkimisväärselt erineda. Seetõttu püüdsin intervjuude läbiviimisel teadlikult vältida eeldust, et ma tean juba ette, mida osaleja mõtleb või tunneb.

Samuti tuleb arvestada, et uurijana mõjutan paratamatult intervjuu kulgu. Intervjuu ei ole neutraalne andmete kogumise olukord, vaid suhtlus kahe inimese vahel, kus küsimuste sõnastus, täpsustavad küsimused, reaktsioonid ja vaikused võivad mõjutada seda, mida intervjuueeritav räägib ning kuidas ta oma kogemusi esitab. Kuna olen ise uuritava sihtrühmaga seotud, võisin mõnes olukorras suunata vastajat rohkem nende teemade poole, mida pean ise oluliseks, näiteks ligipääsetavus, teiste inimeste hoiakud või iseseisvuse küsimus. Selline mõju ei pruugi olla teadlik, kuid seda tuleb uurimuse tõlgendamisel arvesse võtta.

Selle mõju vähendamiseks kasutasin intervjuukava paindliku raamistikuna ning püüdsin anda osalejatele võimaluse rääkida nende jaoks olulistest kogemustest oma sõnadega. Täpsustavaid küsimusi esitades püüdsin keskenduda osaleja enda öeldule, mitte oma varasematele eeldustele. Analüüsi käigus pöörasin tähelepanu sellele, et ma ei tõlgendaks intervjuueeritavate kogemusi üksnes oma kogemuse kaudu ega omistaks nende lugudele tähendusi, mida nad ise ei väljendanud. Samas ei ole võimalik uurija mõju täielikult kõrvaldada, mistõttu käsitlen seda uurimuse loomuliku osana, mitte veana.

Minu enda kogemus võib olla käsitletav ka uurimuse tugevusena, sest see võimaldab uuritavat teemat mõista seestpoolt. Selline positsioon aitab märgata, et liikumisraskustega inimeste ühiskonnaelus osalemine ei ole ainult füüsilise ligipääsu või teenuste olemasolu küsimus, vaid hõlmab ka väarikust, kuuluvustunnet, võrdset kohtlemist ja võimalust ise oma elu puudutavates otsustes kaasa rääkida. Samas nõuab seespoolne positsioon pidevat eneserefleksiooni, et eristada võimalikult selgelt osalejate kogemusi minu enda kogemustest.

Seetõttu lähtun käesolevas töös arusaamast, et uurija ei ole uurimisprotsessis nähtamatu ega neutraalne vahendaja. Minu isiklik taust, kogemused ja hoiakud mõjutavad uurimuse kujunemist, kuid nende teadvustamine võimaldab muuta uurimisprotsessi läbipaistvamaks. Seega on mu kui uurija rolli analüüsi kontekstis pea võimatu kõrvale jätta.

3. ANALÜÜS

Antud peatükis analüüsin intervjuudes esitatud kogemuslugusid temaatiliselt jaotatuna. Selline käsitus võimaldab näha, millised tähendused korduvad eri eluvaldkondades ning kuidas toetavad ja takistavad tegurid omavahel põimuvad. Analüüs on struktureeritud põhinarratiivide kaupa, mis on välja toodud ka koodipuu (vt lisa 1).

3.1. Oodatud olemine

Intervjuudes kordus mõte, et toetav kogemus algab sageli enne konkreetset tegevust ennast. Osalejate jaoks oli oluline, et nende vajadusi märgati enne, kui nad pidid hakkama ise tõestama, et neil on õigus õppida, töötada, reisida või mõnes tegevuses osaleda. Kõige selgemalt ilmnis see hariduskogemustes. Kolm intervjuueeritavat rääkisid õpingutest, kuid nende lood ei olnud lihtsalt kirjeldused koolimajade füüsilisest ligipääsetavusest. Kõigis neis lugudes oli oluline tunne, et kool arvestas nendega kui tulevaste või olemasolevate õpilastega.

Üks intervjuueeritav kirjeldas olukorda, kus koolis ehitati enne tema tulekut ümber WC-ruum. Ta rõhutas, et ta ei pidanud seda ise eraldi nõudma, vaid kool mõtles tema vajadustele ette. See muutis kohanduse tähendust: WC ei olnud ainult praktiline ruum, vaid märk sellest, et tema õppimist peeti võimalikuks ja väärtuslikuks.

„Et oligi nagu super ligipääsetav, kõik invanõudmised olid paigas ja olemas. [...] ja kuidagi see pani küll tundma, et vau, et mind niimoodi hinnatakse. Et, et ma isegi nagu ei palunud seda, aga nad tegid, sest nad mõtlesid, et mul oleks seal hea olla.“ (I1)

Sarnane tähendus ilmnis teiseki loos. Tema puhul ei olnud keskne ainult see, et koolimaja kohandati, vaid see, et kool võttis temaga ühendust juba enne probleemide tekkimist. Kui koolimaja ees olevad tavalised uksed osutusid raskesti kasutatavaks, reageeriti tema tagasisidele ning paigaldati automaatselt avanevad uksed. Seega ei olnud arvestamine ühekordne heatahtlik žest, vaid jätkuv protsess, kus osaleja kogemust kuulati ja lahendusi kohandati.

„juba ehitamise ajal kirjutati siis mulle eraldi, võeti ühendust ja küsiti, et kuidas oleks neil võimalik minu vajadustele vastu tulla. [...] kui ma andsin näiteks alguses teada, et koolimaja ees olid siis nii-öelda tavalised uksed, mida pidi siis kogu aeg küsima kelleltki abi. Et need ei sobi väga hästi, need on natuke problemaatilised, et on raske liikuda selle tõttu sisse-välja koolimajast, et siis kohe tegeleti sellega ja näiteks pandi ka automaatselt avanevad uksed.“ (I5)

Sarnane muster kerkis esile ka lifti puhul. Antud kogemus näitas, et ligipääsetavus võib osaleja jaoks olla ka üllatus, eriti siis, kui varasem koolikogemus on tähendanud pidevat füüsilist pingutust. Kui eelnevalt rõhutati, et kool mõtles nende peale, siis siin loos ilmnis pigem avastus, et haridusasutus võib üldse olla korraldatud nii, et liikumiskeskusega inimene ei pea pidevalt takistustega „võistlema“

„sain aru, et haridusasutuses võib olla ka lift, vaatamata sellele, et haridusasutus koosneb kahest korrusest. Ehk siis ma ei pea enam treppidega võistlema, et saada tundi ja ma ei pea enam end nii-öelda aeglaselt tappama, et olla võrdne oma klassikaaslastega ja sõpradega.“ (I6)

Nende kolme koolikogemuse võrdlus näitab, et ligipääsetav keskkond ei mõjuta ainult füüsilist liikumist. See mõjutab ka seda, kas osaleja saab suunata oma energia õppimisele ja sotsiaalsele osalemisele või peab ta enne iga tegevust hindama, kas ta üldse pääseb kohale. I5 väljendas seda otseselt, kui kirjeldas, kuidas kindlus ligipääsetavuse osas vähendas igapäevast stressi.

„kui ma teadsin, et iga päev, kui ma kooli lähen, et siis ma ei pea muretsema selle pärast, et kas, kas mul on mingi ligipääsetavuse probleemid või kaski on keegi, kes mind aitab täna [...] Et see võttis kindlasti seda pingeid ja stressi vähemaks [...] kindlasti andis enesekindlust ka juurde, et, et teadsin, et saan hakkama igat moodi.“ (I7)

Seega saab öelda, et toetavates hariduslugudes oli ühine joon mitte ainult kohanduse olemasolu, vaid selle proaktiivsus. Kui keskkond valmistub inimese tulekuks, annab see märku, et inimene kuulub sellesse ruumi juba enne, kui ta sinna füüsiliselt jõuab. Kui kohandus tehakse alles pärast seda, kui inimene on korduvalt takistusega kokku puutunud, jääb osalemine endiselt sõltuma tema enda nõudlikkusest ja vastupidavusest.

3.2. Ligipääsetavus

Intervjuudes kirjeldatud ligipääsetavust ei saa käsitleda lisamugavusena. Osalejate lugudes oli lift, WC, uks, käsipuu, tööriistakohver või ratastoolikoht sageli tingimus, mis otsustas, kas inimene saab tegevuses osaleda või mitte. Füüsiline keskkond muutus sotsiaalseks teguriks, sest ruumilahendus mõjutas inimese enesekindlust, turvalisust ja seda, kas ta tundis end teistega võrdsena.

Mitme intervjuueeritava hariduskogemused näitasid, et ligipääsetavus loob võimaluse õppida ilma pideva lisapingutuseta. Sama põhimõte tuli esile tööelus. Kirjeldati tööandja praktilist kohandust, mille eesmärk oli muuta tööülesannete täitmine ohutumaks ja mugavamaks. Erinevalt

olukordadest, kus inimene peab ise oma vajadust tõestama, tuli selle loo puhul põhiinitsiatiiv tööandjalt.

„Ja, ja on ka mugavam ja ohutum kõiki neid tööoperatsioone nagu, nagu teha, et jah, selles mõttes põhiinitsiatiiv tuli ikkagi tööandja poolt, ma, ma ei läinud nagu seda ekstra küsima.“ (I2)

Töölt saadud kogemus haakub koolikogemusega: mõlemal juhul oli toetavaks teguriks see, et keegi keskkonda korraldav inimene märkas praktilist probleemi ning otsis lahendust enne, kui osaleja pidi ise pikalt põhjendama. Samas erineb töö lugu hariduskogemustest selle poolest, et siin ei ole tegemist suure ehitusliku muudatusega, vaid väiksema töökorraldusliku kohandusega. See näitab, et ligipääsetavus ei tähenda alati mahukaid ümberkorraldusi. Vahel seisneb see töövahendi, liikumistee või tööprotsessi sobivamaks muutmises.

Rongis toimunud kogemus näitab aga teist poolt: isegi kui ligipääsetavuse märk on olemas, ei taga see veel toimivat ligipääsu. Osaleja kirjeldas olukorda, kus ratastoolikoht oli hõivatud jalgrattaga. Kaasreisijad märkasid olukorda ja aitasid, kuid süsteemi esindaja, kontrolör, ei võtnud alguses vastutust. Seega oli füüsiline koht olemas, aga selle kasutatavus sõltus juhuslike inimeste sekkumisest.

„Ja seda inimesed märkasid ja see inimene, kelle ratas seal oli, ta aitas kenasti selle ära võtta ja ütles, et palun istu. [...] Aga lühidalt oli see nagu selline lugu, et, et seal mind nagu päästeti välja ja ma sain oma sihtkohta jõuda.“ (I3)

Kui võrrelda töökoha lugu ja rongilugu, ilmneb oluline erinevus. Töökoha puhul oli kohandus süsteemi osa: tööandja võttis vastutuse ning muutis töö tegemise ohutumaks. Rongi puhul oli ligipääsetav koht küll olemas, kuid selle tegelik toimimine sõltus teistest reisijatest. Sellest järeldub, et ligipääsetavuse puhul ei piisa reeglitest, kui puudub selge vastutus nende tähenduse rakendamise eest.

Sama probleem ilmnas ka üritustel ja organisatsioonides osalemisel. Allpool kirjeldas osaleja üritust, kus takistused algasid juba uksest sisse saamisel ning jätkusid treppide ja ühispildi korraldusega. Füüsilised takistused ei olnud eraldiseisvad detailid, vaid löid olukorra, kus osaleja pidi pidevalt leppima teistsuguse ja kõrvalisema positsiooniga.

„Esiteks takistuseks oli see, et ma ei saanud uksest sisse. [...] teine küsimus oli trepid. [...] Ja siis oli meil see ühispildi tegemine, ühispildi tegemine oli lava peal ja, aga lava peale mina ei saanud ja mulle öeldi lihtsalt, istu sa siin pärast, teeme individuaalselt.“ (I3)

See näide aitab mõista, miks ligipääsetavus on osalemise eeltingimus, mitte mugavus. Kui inimene saab ruumi sisse, aga ei pääse samadesse tegevuskohtadesse nagu teised, ei ole osalemine täielik. Sellisel juhul on inimene küll formaalselt kohal, kuid tema osalemine on eraldatud. Sama muster seob üritusekogemust varasema koolikogemusega - trepp ei ole ainult arhitektuurne element, vaid tähistab olukorda, kus inimene peab teistega võrdsena osalemiseks tegema ebaproportsionaalselt rohkem pingutust või jääb osast tegevusest kõrvale.

Mitme vastaja kogemused näitavad seega, et ligipääsetavuse hindamisel tuleb küsida, kas inimene saab osaleda samas tegevuses, samal ajal ja samaväärse rolliga. Kui lahendus võimaldab ainult “kuidagi hakkama saada”, kuid jätab inimese teistest eraldi, siis ei toeta see täielikku osalemist. Toetavaks muutub ligipääsetavus siis, kui see vähendab erikoormust ja teeb inimese osalemise tavapäraseks.

3.3. Võrdne kohtlemine ja iseseisvus

Intervjuudest ilmnes, et osalejad ei vastandanud abi ja võrdsust. Mitmes loos tuli esile, et abi võib olla vajalik, kuid see ei tohi vähendada inimese staatust ega muuta teda vähem täisväärtuslikuks osalejaks. Üks osaleja sõnastas selle gümnaasiumikogemuse kaudu - abi ja toetus olid olulised, kuid samal ajal koheldi teda kaasõpilastega võrdselt.

„noh, üldse see gümnaasiumiaeg oli tegelikult väga-väga meeldiv just selle abi ja toetuse osas, mis mulle pakuti. Samas koheldi mind ikkagi võrdselt kaasõpilastega, on ju, et, et see, see nagu selle võrra ei vähendanud, et, et ma abi vajasin rohkem, võib-olla.“ (11)

See tsitaat aitab mõista, et võrdne kohtlemine ei tähenda kõigi ühesugust kohtlemist. Kui liikumisraskusega inimene vajab teatud olukordades rohkem tuge, siis toe pakkumine võib just luua võrdsuse eelduse. Võrdsust kahjustab pigem see, kui abi tõlgendatakse inimese võimekuse puudumisena või kui abi tõttu hakatakse temast mööda rääkima.

Viimane ilmnes alltoodud kogemuses. Ta tõi välja olukorra, kus saatjaga või kaaslasega liikudes ei pöörduta tema enda poole. See ei ole füüsiline ligipääsetavuse probleem, kuid see piirab inimese osalemist suhtluses. Inimene on kohal, kuid tema hääl nihutatakse kõrvale.

„Jah, ja siis, kui sa lähed kellegagi koos, siis ei räägita sinuga“ (14)

Eelmainitud kogemused moodustavad olulise vastanduse. Esimeses loos toetab abi osalemist, sest seda pakutakse viisil, mis ei vähenda inimese võrdset staatust. Teises loos hakkab abi või saatja olemasolu hoopis inimese agentsust varjutama, sest teised inimesed suunavad suhtluse tema

asemel kaaslasele. Seega ei sõltu abi tähendus ainult sellest, kas keegi aitab, vaid sellest, kas abi korraldatakse inimese enda subjektsust säilitades.

Sama pinge ilmneb kirjeldatud tööelukogemustes. Ühelt poolt kirjeldas ta tööandjat, kes andis talle võimaluse ja kelle usaldus võimaldas tal tõestada oma töövõimet. Teiselt poolt rääkis ta hiljem olukordadest, kus teda ei usaldatud kõiki tööloike tegema. Võimaluse andmine ja usaldamatus esinevad seega sama inimese eluloos koos, mis näitab, et toetav ja takistav keskkond ei sõltu ainult inimese võimetest, vaid sellest, kuidas asutus või tööandja neid võimeid tõlgendab.

„Ta oli selline, et ta ütles, et ta ei tea, kuidas ma hakkama saan ja kas, kas minust üldse asja saab. Aga ta andis mulle võimaluse ja ma olen talle oma elu lõpuni tänulik [...] peale aastast töötamist ma sain täiskohaga tööle.[...] Sest mind ei usaldatud sellepärast, et äkki ma kukun, äkki mul on, ma ei tea, noh, saan viga või midagi [...] et ma ei saanud teha kogu tööprotsessi nagu teised töötajad.“ (I4)

Neid kahte I4 tsitaati saab lugeda koos I2 töökoha kogemusega. I2 puhul kohandati töövahendit nii, et tööoperatsioone oleks ohutum teha; I4 puhul kasutati aga ohutuse või kukkumishirmu argumenti tööloikude piiramiseks. Mõlemal juhul on keskmes risk, kuid riskiga käitutakse erinevalt. Toetavas keskkonnas otsitakse lahendus, mis võimaldab inimesel tööd teha; takistavas keskkonnas muutub risk põhjenduseks, miks inimese osalust piirata.

Võrdse kohtlemise analüüsimisel on seega tähtis eristada kahte tüüpi suhtumist. Esimene lähtub sellest, et inimene on võimeline osalema, kuid vajab teatud tingimusi või kohandusi. Teine lähtub eeldusest, et liikumisraskus teeb inimese automaatselt riskantseks või vähem võimekaks. Intervjuude põhjal toetab osalemist esimene lähenemine, sest see ühendab abi, usalduse ja ootuse, et inimene saab panustada.

3.4. Institutsionaalne ja kaaskodanike vastutus

Mitmes intervjuus ilmnas, et osalemine sõltus sellest, kas asutus või konkreetne töötaja võttis vastutuse. Toetavates lugudes oli vastutus selgelt nähtav: kool küsis vajaduste kohta, tööandja kohandas töövahendeid, üks õpetaja või juhendaja uskus inimese võimekusse. Takistavates lugudes vastutus hajus: keegi ei otsinud lahendust, inimene suunati kõrvale või olukorra lahendamine jäi tema enda või juhuslike kõrvalolijate kanda.

Eelmainitud rongilugu on selles mõttes eriti kõnekas, sest seal kohtusid institutsionaalne passiivsus ja juhuslik sotsiaalne toetus. Kaasreisijad aitasid ratastooli koha vabastada, kuid nende sekkumine

ei asenda süsteemi vastutust. Osaleja ise rõhutas, et kontrolöri ülesanne peaks olema tagada, et ratastoolikoht oleks kasutatav ja reisija turvalisus tagatud.

„Noh, mina näen ikkagi seda, et kontrolöri ülesanne on vastutada nõrgemate huvigruppide eest ehk siis, kes on ratastooliga, intellektipuudega ja nii edasi, pime, kurt, vaegkuulja ja kõik. Et, et tema ülesanne on, noh, vabastada see koht seal tegelikult“ (I3)

Sama vastutuse küsimus ilmnis ühiselamukogemustes. Kaks osalejat kirjeldasid mõlemad olukordi, kus ülikooli või ühiselamuga seotud osalemine muutus ebakindlaks, sest majutusega seotud otsuseid tehti inimese tegelikke vajadusi ja võimalikke lahendusi piisavalt läbi arutamata, kusjuures suuremat abivajadust tõlgendati välistava tegurina. Tema sõnastuses oli probleem eriti vastuoluline seetõttu, et ühiselamu töötajad ei pidanud tegelikult tema igapäevast abistamist enda ülesandeks.

„me, me ei võta teid sellepärast, et teil on liiga raske puue. Ma ei võta teid invatuppa sellepärast, et teil on liiga raske puue ja ise nad isegi ei puutu kokku meiega. Nad ei ole kohustatud aitama, nad ei ole kohustatud meie toas käima.“ (I1)

Üks teine intervjuueeritav kirjeldas sarnast olukorda, kuid tema loos muutus lahendus võimalikuks siis, kui perekond avaldas survet ning ähvardas ajakirjanduse poole pöörduda. Alles seejärel hakati arutama alternatiive ja selgus, et sobivam variant oli olemas. See näitab, et takistus ei olnud ainult toa puudumine, vaid esialgne soovimatus lahendusi otsida.

„oleks pigem võinud olla rohkem nagu lahendustele orienteeritud, et saame kokku, räägime, vaatame, et äkki on mingi variant veel. [...] tegelikult oli neil olemas ka tavaline, nii-öelda tavaline tuba, mis oligi kohe suurem, lihtsalt. [...] kui, kui ei taheta lahendusi leida, et siis me peame ajakirjanduse poole pöörduma ja näitama, et kuidas suhtutakse siis liikumispuuetega Inimestesse, kes tahavad ülikooli minna. Ja siis selle peale kuidagi see suhtumine kohe leebus“ (I5)

Vastutuse võtmise ja vältimise erinevus tuleb esile ka koolikogemuste võrdluses. Positiivsetes lugudes otsiti kohe lahendusi, samas kui sageli mõeldakse liikumiskustega inimestele alles pärast ehituse lõppu.

„kui me ehitame midagi, siis me ehitame maju, mõeldes liikumiskustega inimeste peale, mitte nagu afterthought. Nüüd ma ehitan siia treppi ja alles siis ma ehitan siia rambi ka. Nagu ehitage rambi kohe treppidega nagu koos.“ (I7)

Selle tsitaadi valguses saab I1, I5 ja I3 lugusid mõista ühe laiema probleemina. Kui ligipääsetavus mõeldakse läbi alguses, ei pea inimene pidevalt oma osalemisõigust selgitama. Kui ligipääsetavus

lisatakse hiljem, jääb inimene sageli olukorda, kus tema vajadus on nähtav alles siis, kui takistus on juba tekkinud. Selline korraldus nihutab vastutuse ning koormuse süsteemilt inimesele endale. Negatiivsetes kogemustes ei kirjeldanud osalejad ainult otsest diskrimineerimist või ebaviisakust. Sageli oli kõige olulisem just lahenduste otsimata jätmine. Kõrvalejäetus ilmnis siis, kui asutus, töötaja või korraldaja tegi otsuse inimese eest, ei küsinud tema vajaduste kohta või tõlgendas liikumisraskust probleemina, mille lahendamiseks ei soovitud tegeleda.

Samuti kirjeldati rahvusvahelise kooliprojektiga seotud olukorda, kus õpetaja soovis teda kaasata, kuid kool ei soovinud vastutust võtta. Osaleja jaoks oli oluline, et tema hinnangul ei püütudki võimalusi läbi kaaluda.

„Siis talle öeldi, et ei. Me ei soovi võtta sellist vastutust. [...] ma ei ole isegi kindel, kas seal oli mingisugune lahenduste otsimine üldsegi, sest mulle tundub, et ei olnud, et lihtsalt öeldi ära ja kõik.“ (11)

See kogemus on võrreldav ühiselamulooga, kus esialgne vastus oli samuti pigem eitav ja lahendusteta. Mõlemal juhul ei olnud probleem ainult konkreetse koha või võimaluse puudumises, vaid selles, et osaleja ei saanud olla täisväärtuslik osapool lahenduse otsimisel. Tema vajadusi ja võimalusi ei arutatud koos temaga, vaid otsus tehti tema kohta.

Kõrvalejäetus võis ilmned ka siis, kui inimene oli formaalselt kaasatud, kuid tegelikult jäeti ta tegevuse sümboolsest või praktilisest osast välja. I3 üritusekogemuses pidi ta istuma teistest eraldi ning ühispildi puhul pakuti talle individuaalset lahendust pärast teisi. Selline “eraldi lahendus” ei loonud võrdset osalemist, vaid kinnitas kõrvalisust. Seda tunnet süvendas asjaolu, et osaleja oli ise tulnud panustama.

„Et ma tulen ja panustan erakonda, ütlen, kuidas see võib olla noor, noori erivajadusega inimesi aidata ja siis mulle lüüakse lihtsalt piltlikult öeldes nuga selga, onju, et, et, et kuidas siis nagu niimoodi saab olla..“ (13)

Antud kogemus näitab, et kõrvalejäetus on eriti oluline siis, kui inimene soovib ise ühiskondlikult panustada. Kui tema panust ei väärtustata või tema osalemise tingimusi ei looda, tekib vastuolu sõnalise kaasamise ja tegeliku osalemisvõimaluse vahel. See muster sarnaneb I4 tööelukogemusega, kus osaleja kirjeldas, et inimesed ei mõistnud tema puuet ning seetõttu oli lihtsam talle teatud tööloike mitte võimaldada.

„inimesed ei mõistnud puuet ja et ma ei ole, ma ei ole nagu, et ma olengi täiesti tavaline, normaalne inimene. Ainult mul läheb natuke rohkem aega ja ma saan kõigega hakkama, onju. Aga nad seda ei tahtnud mõista ja neil oli kergem mitte mulle võimaldada, kogu tööloiku tegema.“ (I4)

Ülaltoodud lugudes kordub sarnane muster, inimene soovib osaleda ja panustada, kuid keskkond tõlgendab tema liikumisraskust takistusena, mida on lihtsam vältida kui kohandada. I4 puhul väljendus see usaldamatuses töövõime suhtes; I3 puhul selles, et korraldajad ei taganud ligipääsu ühistegevustele. Mõlemal juhul ei olnud inimene takistuse passiivne põhjustaja, vaid takistus tekkis keskkonna korraldusest ja hoiakutest.

Kõrvalejätetus tekitas osalejates ebakindlust, segadust ja vajadust oma eluteed ümber mõelda. I1 kirjeldas ühiselamuga seotud olukorda kui hetke, kus ta ei teadnud, kas ülikooli õppima asumine üldse saab võimalikuks. Selline ebakindlus on oluline, sest see näitab, et ligipääsmatu või lahenduseta keskkond ei piira ainult konkreetset tegevust, vaid võib mõjutada inimese haridus- ja eluteed laiemalt.

„aga mis mul nüüd saab, et kas ma ei saagi ülikoolis nüüd õppida? See oli pigem selline segadus.“ (I1)

Kõrvalejätuse narratiivis on seega keskne, et osalejad ei küsi tingimata erikohtlemist. Nad ootavad, et nende vajadusi võetaks otsuste tegemisel tõsiselt ning et enne keeldumist arutataks võimalusi. Kui vastus on kohe “ei”, muutub liikumisraskus süsteemi silmis probleemiks, mida ei soovita lahendada. See loob olukorra, kus inimese õigust osaleda ei käsitleta tavapärase eelduse, vaid erandina.

3.5. Enda roll

Intervjuudes ei kujunenud liikumisraskustega inimestest pilti kui passiivsetest abivajajatest. Vastupidi, osalejad kirjeldasid palju planeerimist, selgitamist, läbirääkimist ja enda eest seismist. Samas ilmnes, et agentsus ei ole ainult inimese isiklik omadus. See sõltub sellest, kas keskkond võimaldab inimesel oma tahet ja vajadusi väljendada ning kas neid ka arvesse võetakse.

I1 arutles ühiselamukogemuse järel, et sarnases olukorras oleks ta tulevikus jõulisem. See näitab, et korduvad takistused õpetavad inimest süsteemidega suhtlema, kuid samal ajal paneb see suure vastutuse inimesele endale. Ta peab õppima ette nägema, mida asutus ei pruugi küsida või märgata.

„Kui ma nüüd peaks uuesti kandideerima ülikooli, siis ma kindlasti oleks ise natukene sihuke nagu jõulisem. Et ma läheks, ma läheks neid tubasid vaatama ise.“ (I1)

Agentsus võib olla ka kollektiivne. Näiteks võib olla tähtis lähedaste sekkumine, sest alles surve avaldamise järel muutus ühiselamu valmisolek koostööks. See ei tähenda, et pere oleks lihtsalt lisanud toetust; pigem aitas tugivõrgustik tasakaalustada institutsiooni võimu. Samal ajal näitab see ka ebavõrdsust: inimene, kellel puudub tugev tugivõrgustik või oskus süsteemile survet avaldada, võib sarnases olukorras jääda lahenduseta. Liikumiskustega inimestega suhtlemist ei pea kartma, vaid küsima otse, mida nad vajavad. See seob inimese agentsuse keskkonna valmisolekuga kuulata. Kui küsimusi ei esitata, asenduvad inimese enda vastused teiste inimeste oletustega.

„Ma, ei, ma, ma soovin, et nad lihtsalt suhtleks nende inimestega, liikumispuudega inimestega või liikumiskustega inimestega on ju, alati ei pea olema puuet. Et nad suhtleksid nendega ja küsiks, võib-olla kohe otse need küsimused ära. Nad ei peaks, nad ei tohi neid peljata.“ (I4)

Sama mõtet väljendas teine intervjuueeritav ligipääsetavuse planeerimise kohta. Tema arvates tuleks ühendust võtta päris inimestega, kes neid lahendusi kasutavad, sest paberil olevad nõuded ei pruugi kirjeldada tegelikku kasutuskogemust. I4 ja I5 mõtted täiendavad teineteist: esimene rõhutab suhtlemist igapäevastes olukordades, teine kasutajakogemuse kaasamist planeerimisel.

„tegelikult võikski võtta ühendust päris inimestega, kes on liikumiskustega ja nagu istudagi maha korra ja arutada läbi, sest nagu tegelikkus on nii, nii teine kui see, mis võib olla kuskil paberil kirjas.“ (I5) ei tähendanud siiski ainult nõudmist ja läbirääkimist - mõnes olukorras väljendus see ka strateegilises taandumises. I6 kirjeldas, et kui teine inimene ei taha temaga koostööd teha, vähendab ta kontakti nii palju kui võimalik. Seda ei saa tõlgendada lihtsalt passiivsusest. Pigem on see enesehoiu strateegia olukorras, kus pidev tõrjuvate hoiakutega tegelemine on inimesele liigselt koormav

„Et ta ei taha minuga koostööd teha, siis ma ei tee temaga koostööd. Kui ma olen sunnitud tead temaga koostööd, siis ma. Ma ei tea, nagu teen seda. Nii vähem, nii vähe kontakti, kui saab, selles mõttes.“ (I6)

Intervjuud näitavad, et osalejad on sageli juba aktiivsed: nad otsivad infot, suhtlevad asutustega, kasutavad tugivõrgustikku, küsivad lahendusi ja kohandavad oma igapäevaelu. Kui ühiskond eeldab, et kogu vastutus jääb nende kanda, muutub agentsus lisakoormuseks. Sellisel juhul ei ole küsimus selles, kas inimene on piisavalt aktiivne, vaid selles, miks keskkond ei tee osalemist tavapäraselt võimalikuks.

Agentsuse positiivsem pool ilmnes lugudes, kus üks inimene uskus osaleja võimekusse ja avas seeläbi uusi võimalusi. I4 kirjeldas juhiloa saamist kui vabaduse allikat. Üks inimene panustas

oma aega ja uskus temasse, mistõttu muutus võimalikuks suurem iseseisvus ja osalemine tööelus eri linnades.

„muidu mul ei oleks nagu autojuhilube ja ma oleks vang oma kodus, aga leidus üks inimene, kes minusse uskus. Ja andis mulle selle aja ja panustas enda aega ja ma sain need load ja ma olen tegelikult vaba kunagi varem, sest et muidu ma ei oleks saanud ei Pärnus töötada, ei Soomes, ei Tallinnas, ei kuskil mujal.“ (I4)

Sama laiemat arusaama agentsusest näitab I6 kirjeldus ratastooli kasutamisest. Ratastooli ei kirjeldatud kaotusena, vaid vahendina, mis aitab elu lihtsamaks teha ja liikumisulatust suurendada. See seab kahtluse alla levinud eelduse, et abivahend tähistab ainult piiratust. Osaleja enda tõlgenduses võib abivahend olla hoopis iseseisvuse ja osalemise laiendaja.

„Ma olen hiljutises ajas ratastoolis, sest ma muidu saan toetusega liikuda, aga mitte nii kaugele, kui tahaks, võib-olla. Ehk et teha enda elu lihtsamaks, ma valisin ratastooli liikumiseks.“ (I6)

Uuringus osalejad ei oota ühiskonnalt täielikku asendavat hoolitsust. Nad soovivad, et nende enda teadmisi, otsuseid ja tegutsemisvõimet võetaks tõsiselt. Toetav keskkond ei võta inimeselt agentsust ära, vaid loob tingimused selle kasutamiseks. Takistav keskkond sunnib inimest agentsust kasutama võitlusena, mille kaudu tuleb esmalt tõestada oma õigust osaleda.

3.7. Turvalisus ja väärikus

Vastajate lugusid ühendab ka see, et osalemist toetavad ja takistavad tegurid ei mõjuta ainult konkreetset tegevust, vaid ka inimese enesetunnet, turvatunnet ja minapilti. Füüsiline takistus ei olnud osalejate kirjeldustes neutraalne ebamugavus. Sageli kaasnes sellega tunne, et inimene peab oma keha, abivajadust või liikumisviisi teiste ees põhjendama. Seetõttu tuleb analüüsis vaadata mitte ainult seda, mis inimesel tegemata jäi, vaid ka seda, millise emotsionaalse jälje olukord jättis.

I5 positiivne koolikogemus näitas, et ligipääsetavus võib vähendada pidevat ärevust. Kui õpilane teab, et saab kooli sisse, saab liikuda ruumide vahel ja saab vajadusel abi, ei pea ta iga päev alustama ebakindlusest. Sama mõte on nähtav I1 ja I6 lugudes, kus kooli kohandused ei tähendanud ainult füüsilist ligipääsu, vaid võimalust tunda end õppijana, mitte probleemina, mida tuleb iga päev uuesti lahendada.

Vastupidises olukorras muutus ebakindlus osalemise keskseks kogemuseks. I1 ühiselamukogemuses ei olnud küsimus ainult toas, vaid selles, kas ülikooli õppima asumine üldse saab võimalikuks. Sellises olukorras sõltub inimese tulevikuplaan ühe korraldusliku otsuse

tõlgendusest. See näitab, et ligipääsetavuse puudumine võib olla väga suure mõjuga ka siis, kui takistus paistab väljastpoolt vaadates praktilise detailina.

„aga mis mul nüüd saab, et kas ma ei saagi ülikoolis nüüd õppida? See oli pigem selline segadus.“
(II)

Mitmes loos kirjeldati ka turvalisuse ja vääriskuse põimumist. Rongis oli tema jaoks oluline, et ratastoolikoht oleks kasutatav mitte ainult mugavuse, vaid ohutuse pärast. Üritusel istumise kogemuses oli aga probleem selles, et füüsiline paigutus tekitas pideva kukkumise kartuse ja ebamugavuse. Mõlemal juhul on näha, et ligipääsetavus tähendab inimese jaoks ka kehalist turvatunnet.

„aga ma seal ikka kõikusin ja endal oli ebamugav ja kogu aeg oli see tunne, et ma nüüd kukun maha ja mis nüüd saab siis [...] Ei, see oli väga ebamugav tunne, jah.“ (I3)

Kui I3 kirjeldas ebamugavust ja kukkumiskartust, siis I4 tööelulugudes ilmnes vääriskuse küsimus teisel viisil. Tema kogemuses ei mõistatud, et rohkem aega vajav töö tegemine ei tähenda automaatselt suutmatust. Kui keskkond ei tee vahet aeglasemal tegutsemisel ja võimetusel, muutub inimene teiste silmis probleemiks, kuigi ta ise kirjeldab end võimeka töötajana. See on oluline, sest osalemist ei piira ainult see, mida inimene füüsiliselt teha saab, vaid ka see, kuidas teised tema tegutsemist tõlgendavad.

Vääriskuse mõõde ilmnes ka üritusekogemuses, kus ühispildi tegemisel pakuti talle hilisemat individuaalset lahendust. Selline lahendus võib näida korraldajale praktiline, kuid osaleja vaatepunktist tähendab see, et ta ei kuulu samasse ühisesse hetke kui teised. Seega võib osalemise formaalne võimaldamine tegelikkuses kinnitada eraldatust, kui inimene asetatakse tegevuse kõrvalisele positsioonile. Mitme vastaja lugude kooslugemine näitab, et stress ja ebakindlus ei teki ainult liikumiskeskusest endast. Need tekivad eeskätt siis, kui inimene ei tea, kas keskkond teda arvestab, kas tema vajadust usutakse ja kas tema häält võetakse tõsiselt. Toetavas keskkonnas on inimene endiselt liikumiskeskusega, kuid ta ei pea pidevalt oma osalemise tingimusi ise tootma. Takistavas keskkonnas muutub igapäevane osalemine läbirääkimiste jadaks, mis kulutab energiat ja võib vähendada soovi edaspidi sarnastes olukordades osaleda.

Kogemuslik mõju seob seega kokku varasemad teemad. Ligipääsetav WC, lift või töövahend ei ole ainult tehniline lahendus; see vähendab ebakindlust ja annab märku, et inimene on oodatud. Keeldumine, hiline reageerimine või vastutuse vältimine ei ole ainult korralduslik puudus; see annab inimesele sõnumi, et tema osalemine on tingimuslik. Seetõttu tuleb liikumiskeskustega inimeste ühiskonnaelus osalemist käsitleda ka vääriskuse ja turvalisuse küsimusena.

3.8. Toetavate ja takistavate tegurite põimumine

Analüüsi põhjal ei saa toetavaid ja takistavaid tegureid täielikult eraldada. Sama olukord võis sisaldada mõlemat. I3 rongilugu oli korraga toetav ja takistav: kaasreisijad märkasid ja aitasid, kuid süsteemi esindaja ei lahendanud olukorda. I4 tööelulugu sisaldas nii võimaluse andmist kui ka hilisemat usaldamatust. I5 ühiselamukogemus algas keeldumise ja ebakindlusega, kuid muutus lahendatavaks pärast pere sekkumist ja arutelu. Sellised lood näitavad, et osalemine kujuneb erinevate inimeste, reeglite, ja hoiakute koosmõjus.

Takistavate tegurite hulka kuulusid intervjuudes füüsilised barjäärid, näiteks trepid, raskesti avatavad uksed, ligipääsmatud WC-d, sobimatud ürituseruumid ja transpordikorralduse probleemid. Samas ei olnud need barjäärid kunagi ainult tehnilised. Trepp muutus takistuseks siis, kui puudus alternatiiv või kui inimene pidi selle tõttu tegevusest eraldi jääma. Ratastoolikoht rongis muutus probleemiks siis, kui märgis ei toonud kaasa tegelikku õigust seda kohta kasutada. Ligipääsetav tuba muutus probleemiks siis, kui seda ei antud inimesele, kes seda vajab, või kui tema abivajadust tõlgendati välistava põhjusena.

Sotsiaalsete ja institutsionaalsete takistuste hulka kuulusid vastutuse vältimine, riskina nägemine, suhtlemise puudumine ja inimese enda hääle kõrvale jätmine. I1 ja I5 ühiselamukogemused näitasid, et otsustajad võivad teha järeldusi ilma inimesega põhjalikult läbi rääkimata. I4 kogemus näitas, et tööelus võib ohutuse argument muutuda inimese töövõimaluste piiramiseks. I3 kogemus näitas, et ühiskondlik panus ei taga automaatselt ligipääsetavat osalemist, kui korraldus ei arvesta erinevaid liikumisviise.

Toetavate tegurite hulka kuulusid proaktiivne märkamine, ligipääsetav ruum, avatud suhtlus, valmisolek kohandada töö- või õppetingimusi ning usaldus inimese võimekuse vastu. I1, I5 ja I6 koolikogemused näitasid, et toetav keskkond vähendab ebakindlust ja annab võimaluse keskenduda tegevuse sisule. I2 töökoha näide näitas, et praktiline kohandus võib olla väike, kuid tähenduslik. I4 juhiloa näide näitas, et üks toetav inimene võib avada laiemad osalemisvõimalused.

Oluline tulemus on, et osalemist ei määra ainult inimese liikumiskeskuse ulatus. Sama inimene võib ühes keskkonnas tegutseda, õppida ja töötada, kuid teises keskkonnas jääda kõrvale. See toetab töö teoreetilist lähtekohta, mille järgi liikumiskeskust tuleb mõista inimese ja keskkonna vastastikmõjuna. Kui keskkond on paindlik, suhtlev ja ligipääsetav, väheneb piirangu mõju osalemisele. Kui keskkond on jäik, oletustele tuginev või füüsiliselt ligipääsmatu, muutub liikumiskeskus ühiskondlikuks osalemisbarjääriks.

Vastajate kogemuste kombineeritud analüüs näitab ka, et ligipääsetavus on tihedalt seotud väärkusega. Osalejad ei kirjeldanud kohandusi ainult kui praktilisi abivahendeid, vaid kui signaale sellest, kas neid peetakse täisväärtuslikeks osalejateks. Kui kool ehitab WC, paigaldab automaatused või tagab lifti, tähendab see osalejale, et tema kohalolu on ette nähtud. Kui tööandja kohandab töövahendeid, tähendab see usaldust töötaja panuse vastu. Kui rongis tuleb ratastooli koha eest juhuslikult võidelda, tähendab see, et formaalne õigus ei ole veel tegelikult osalemiseks muutunud.

Seetõttu on käesoleva analüüsi keskne järeldus, et liikumiskeskustega täiskasvanute ühiskonnaelus osalemist toetavad kõige enam need olukorrad, kus keskkond võtab osa vastutusest enda kanda. See tähendab ligipääsetavuse planeerimist algusest peale, inimese enda kogemuse küsimist, paindlikkust lahenduste otsimisel ning suhtumist, mis ei taanda inimest tema liikumiskeskusele. Takistavaks muutuvad need olukorrad, kus inimene peab iga kord ise tõestama, et tal on õigus samas ruumis, samas tegevuses ja samaväärse rolliga osaleda.

3.9. Tulemused

Esimese uurimisküsimuse ehk ühiskonnaelus osalemist takistavate tegurite kohta saab öelda, et intervjuudes ilmnesid nii füüsilised, korralduslikud kui ka suhtumisega seotud barjäärid. Füüsilisteks takistusteks olid trepid, ukSED, ligipääsmatud WC-d, ebapiisavalt korraldatud transpordilahendused ja ruumid, kuhu liikumiskeskusega inimene ei pääsenud teistega samaväärselt. Korralduslikud takistused väljendusid selles, et ligipääsetavus oli paberil olemas, kuid tegelikult olukorras ei toiminud, või et asutus ei otsinud lahendust enne, kui osaleja või tema tugivõrgustik hakkas seda jõuliselt nõudma. Suhtumisega seotud takistused ilmnesid eelkõige usaldamatuses, vastutuse kartuses, riskina nägemises ja inimese enda hääle kõrvale jätmises.

Teise uurimisküsimuse ehk toetavate tegurite kohta näitavad intervjuud, et osalemist toetasid eelkõige proaktiivne märkamine, ligipääsetav keskkond, praktilised kohandused ja usaldus. Toetavates lugudes ei pidanud inimene oma vajadusi pidevalt tõestama, vaid tema osalemist peeti võimalikuks ja soovitavaks. Sellised olukorrad vähendasid stressi, suurendasid enesekindlust ning võimaldasid keskenduda õppimisele, tööle, reisimisele või muule ühiskonda panustamise viisile. Toetav tegur võis olla suur ehituslik lahendus, kuid sama hästi ka väike töövahendi kohandus või üks inimene, kes uskus osaleja võimekusse.

Kolmanda uurimisküsimuse ehk inimese enda ja keskkonna rolli kohta saab järeldada, et osalejad näevad end aktiivsete tegutsejatena, kuid nende agentsus on alati seotud keskkonnaga. Nad seisavad enda eest, planeerivad, suhtlevad, kasutavad abivahendeid ja otsivad lahendusi. Samas

näitavad intervjuud, et liigne vastutus jääb sageli just nende endi kanda. Kui ühiskond eeldab, et liikumisraskusega inimene peab iga olukorra ise läbi rääkima, siis ei ole tegemist täielikult võrdsete võimalustega. Võrdsem osalemine tekib siis, kui keskkond ei oota ainult inimese kohanemist, vaid kohaneb ka ise.

Intervjueeritavate kogemuslood sellele, et liikumisraskustega inimeste osalemist ei saa mõista üksnes individuaalse suutlikkuse küsimusena. Osalemine kujuneb alati suhtes füüsilise keskkonna, institutsionaalsete otsuste, teiste inimeste hoiakute ja inimese enda tegutsemisvõimega. Kui need tegurid toetavad üksteist, muutub liikumisraskusega inimene tavapäraseks ühiskonnaelus osalejaks. Kui need tegurid töötavad üksteisele vastu, peab inimene kulutama suure osa energiast mitte tegevuse sisule, vaid õigusele üldse osaleda.

KOKKUVÕTE

Antud bakalaureusetöö eesmärk oli mõista, kuidas liikumisraskustega täiskasvanud kirjeldavad oma ühiskonnaelus osalemist takistavaid ja toetavaid tegureid ning millist rolli nad näevad nad endal teistel inimestel ning keskkonnal keskkonnale nende tegurite kujunemisel ja lahendamisel. Töö aluseks olid kvalitatiivsed narratiivintervjuud, milles osalejad kirjeldasid nii arvestamise ja kaasatuse kui ka kõrvalejätuse kogemusi.

Tööst selgub, et liikumisraskustega inimeste osalemist ei saa mõista ainult individuaalse suutlikkuse või tervises seisundi kaudu. Osalemine kujuneb füüsilise keskkonna, institutsionaalsete otsuste, teiste inimeste hoiakute, sotsiaalse toe ja inimese enda tegutsemisvõime koosmõjus. Takistavate teguritena ilmneseid eelkõige ligipääsmatud ruumid, trepid, raskesti kasutatavad uksed, ebapiisav transpordikorraldus, vähene suhtlus, lahenduste mitteotsimine ning inimese nägemine riskina või abivajajana, kelle eest otsustatakse.

Toetavate teguritena tõusid esile proaktiivne märkamine, ligipääsetavad ruumid, praktilised kohandused, avatud suhtlus, usaldus inimese võimekuse vastu ja valmisolek lahendusi otsida. Positiivne oli, et osaleja ei pidanud oma vajadusi pidevalt tõestama, vaid tema osalemist peeti võimalikuks ja soovitavaks. Toetav lahendus võis olla nii suur ehituslik kohandus kui ka väike töökorralduslik muudatus, kui see võimaldas inimesel osaleda teistega samaväärselt.

Oluline järeldus on, et ligipääsetavus ei tähenda ainult füüsilist sissepääsu. Intervjuudes ilmnese, et inimene võib olla formaalselt ruumis kohal, kuid jääda sisuliselt kõrvale, kui ta ei saa osaleda samas tegevuses, samal ajal ja samaväärse rolliga. Seetõttu tuleb ligipääsetavust käsitleda koos väärikuse, turvalisuse ja kuuluvustundega. Lift, ligipääsetav WC, automaatuks või ratastoolikoht ei ole üksnes tehniline lahendus, vaid annab inimesele märku, kas tema osalemisega on arvestatud.

Kolmanda uurimisküsimuse seisukohalt ilmnese, et intervjuueeritavad näevad end aktiivsete tegutsejatena: nad planeerivad, selgitavad, kasutavad tugivõrgustikke, otsivad lahendusi ja seisavad vajadusel enda eest. Samas näitasid kogemuslood, et liiga sageli jääb vastutus osalemise võimaldamise eest just liikumisraskusega inimese enda kanda. Võrdsem osalemine eeldab, et keskkond ei oota ainult inimese kohanemist, vaid ühiskond aitab ka liikumisraskustega inimestel kohaneda ning et kaasamine ei ole erandlik vastutulek, vaid osa õiglasest ühiskonnakorraldusest.

SUMMARY

Factors Hindering and Supporting the Societal Participation of Adults with Mobility Impairments

This bachelor's thesis examines the factors that hinder and support the societal participation of adults with mobility impairments. The aim was to understand how people with mobility impairments describe their opportunities to participate in social life and how they interpret the role of themselves, other people, institutions and the surrounding environment in creating or reducing barriers. Participation is understood as something shaped not only by functional limitation, but also by accessibility, services, social relations and institutional practices.

The theoretical framework is based on the social model of disability, the citizenship perspective and the capability approach. These approaches emphasise that people with mobility impairments are full members of society and that participation is created in the relationship between the person and the environment. The study used qualitative narrative interviews with adults who have long-term mobility-related activity limitations, and the material was analysed thematically and comparatively.

The results show that participation was supported by proactive noticing, accessible spaces, practical adaptations, open communication and trust in the person's abilities. Positive experiences occurred when schools, workplaces or other institutions asked about the person's needs, took them seriously and looked for solutions before exclusion occurred. Accessibility was therefore not only a technical issue, but also a sign that the person was expected, valued and able to participate without constantly having to justify their presence.

The main barriers were inaccessible physical environments, unsuitable transport arrangements, unclear responsibility, reluctance to seek solutions, low expectations and communication practices that ignored the person's own voice. In some situations, participants were formally present but could not participate equally because they were placed separately, excluded from shared activities or forced to rely on random help. The conclusion is that participation depends on shared responsibility between people, institutions and the wider environment.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristjan Vällmann

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “18–24-aastaste noorte kultuuritarbimise eripärad”, mille juhendaja on Kairi Kasearu reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristjan Vällmann

25.05.2026

KASUTATUD KIRJANDUS

- Antonopoulos, C. R., Sugden, N., ja Saliba, A. (2023). Implicit bias toward people with disability: A systematic review and meta-analysis. *Rehabilitation Psychology*, 68(2), 121-134. <https://doi.org/10.1037/rep0000493.supp>
- Clarke, P., Twardzik, E., Meade, M., Peterson, M., ja Tate, D. (2019). Social participation among adults aging with long-term physical disability: The role of socioenvironmental factors. *Journal of Aging and Health*, 31, 145S-168S. <https://doi.org/10.1177/0898264318822238>
- Clément-Guillotin, C., Rohmer, O., Forestier, C., Guillotin, P., Deshayes, M., ja d'Arripe-Longueville, F. (2018). Implicit and explicit stereotype content associated with people with physical disability: Does sport change anything? *Psychology of Sport and Exercise*, 38, 192-201. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2018.06.014>
- Cuddy, A. J. C., Fiske, S. T., ja Glick, P. (2008). Warmth and competence as universal dimensions of social perception. *Advances in Experimental Social Psychology*, 40, 61-149. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(07\)00002-0](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(07)00002-0)
- Derakhshan, P., Miller, W. C., Bundon, A., Labbé, D., Bolt, T. jLISA Mortenson, W. B. (2024). Adaptive outdoor physical activities for adults with mobility disability: a scoping review. *Frontiers in Rehabilitation Sciences*, 4. <https://doi.org/10.3389/fresc.2023.1331971>
- Dilger, E., Reeck, N., Hoekstra, D., Thiele, A., ja Brütt, A. (2024). Impact of contextual factors on the perceived participation of people with multiple sclerosis and gait impairment using mobility assistive devices: A qualitative analysis. *Health Expectations*, 27. <https://doi.org/10.1111/hex.70033>
- Donoghue, C. (2003). Challenging the authority of the medical definition of disability: An analysis of the resistance to the social constructionist paradigm. *Disability & Society*, 18(2), 199-208.
- Eesti Puuetega Inimeste Koda. (2025). Liikumispuudega inimeste statistika. Statistkameti andmed Eesti Puuetega Inimeste Koja päringule.
- Ferretti, E., Curi, H., Andrade, L., Cooper, R., ja Soárez, P. (2022). Conceptual mapping proposed to comprehend the effect of wheelchair mobility on social participation and quality of life: A systematic review. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 19, 814-830. <https://doi.org/10.1080/17483107.2022.2126904>

- Galli, G., Lenggenhager, B., Scivoletto, G., Molinari, M., ja Pazzaglia, M. (2015). Don't look at my wheelchair! The plasticity of longstanding prejudice. *Medical Education*, 49(12), 1239-1247. <https://doi.org/10.1111/medu.12834>
- Gallo, H., Marshall, L., Levy-Storms, L., Wilber, K., ja Loukaitou-Sideris, A. (2021). Voices of experience: What do low-income older adults tell us about mobility, technology, and social participation? *Journal of Applied Gerontology*, 41, 571-580. <https://doi.org/10.1177/07334648211012530>
- Haegele, J. A., ja Hodge, S. (2016). Disability discourse: Overview and critiques of the medical and social models. *Quest*, 68(2), 193-206. <https://doi.org/10.1080/00336297.2016.1143849>
- Hall, J., Kurth, N., ja Goddard, K. (2022). Assessing factors associated with social connectedness in adults with mobility disabilities. *Disability and Health Journal*, 101206. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2021.101206>
- International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). (i.a). World Health Organization. Kasutatud 9. jaanuar 2026, <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health>
- Klettenberg, A. (2020). Töövõimereformi võimalused ja kitsaskohad. Tervise Arengu Instituut, *Sotsiaaltöö*.
- Levasseur, M., G  n  reux, M., Bruneau, J., Vanasse, A., Chabot,   ., Beaulac, C., ja B  dard, M. (2015). Importance of proximity to resources, social support, transportation and neighborhood security for mobility and social participation in older adults: Results from a scoping study. *BMC Public Health*, 15. <https://doi.org/10.1186/s12889-015-1824-0>
- Maailma Terviseorganisatsioon. (2013). Kuidas kasutada RFKd? Praktiline k  siraamat rahvusvahelise funktsioneerimisv  ime klassifikatsiooni (RFK) kasutamiseks. Gen  : WHO.
- Martin, J. J. (2017). Supercrip identity. J. J. Martin (toim), *Handbook of Disability Sport and Exercise Psychology* (lk 139-148). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190638054.003.0015>
- McKenzie, G., Willis, C., ja Shields, N. (2021). Barriers and facilitators of physical activity participation for young people and adults with childhood-onset physical disability: A mixed methods systematic review. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 63(8), 914-924. <https://doi.org/10.1111/dmcn.14830>

- Mitra, S. (2006). The capability approach and disability. *Journal of Disability Policy Studies*, 16(4), 236-247. <https://doi.org/10.1177/10442073060160040501>
- Narussou, D., ja Medar, M. (2014). Puude kontseptsionaalne käsitus. K. Pöder (toim), Puudega inimeste sotsiaalne lõimumine (lk 6-25). Statistikaamet.
- Neven, A., ja Ectors, W. (2023). I am dependent on others to get there: Mobility barriers and solutions for societal participation by persons with disabilities. *Travel Behaviour and Society*. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2022.10.009>
- Oliver, M., Sapey, B., ja Thomas, P. (2012). Social work with disabled people. Practical Social Work. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Parsons, T. (1951). The Social System. London: Routledge.
- Riessman, C. K. (2008). Narrative Methods for the Human Sciences. Los Angeles, London, New Dehli, Singapore: SAGE.
- Riigikogu. (2014). Töövõimetoetuse seadus. Riigi Teataja.
- Rohmer, O., ja Louvet, E. (2018). *Implicit stereotyping against people with disability*. Group Processes & Intergroup Relations, 21(1). <https://doi.org/10.1177/1368430216638536>
- Sarsak, H., Jarrar, M., Arafah, A., Derakhshan, P., Miller, W., Bundon, A., Labbé, D., Bolt, T., ja Mortenson, W. (2024). Adaptive outdoor physical activities for adults with mobility disability: A scoping review. *Frontiers in Rehabilitation Sciences*, 4. <https://doi.org/10.3389/fresc.2023.1331971>
- Sim, M., ja Hugenberg, K. (2023). Perceiving people with physical disabilities as overcoming adversity warps mind perception. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 49(9), 1315-1328. <https://doi.org/10.1177/01461672221099378>
- Sundar, V., Brucker, D., Pollack, M., ja Chang, H. (2016). Community and social participation among adults with mobility impairments: A mixed methods study. *Disability and Health Journal*, 9(4), 682-691. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2016.05.006>
- Thomas, C. (2004). Rescuing a social relational understanding of disability. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 6(1), 22-36.
- Thomas, C. (2017). Sociologies of disability and illness. Red Globe Press.

Townsend, B., Chen, J., ja Wuthrich, V. (2021). Barriers and facilitators to social participation in older adults: A systematic literature review. *Clinical Gerontologist*, 44, 359-380. <https://doi.org/10.1080/07317115.2020.1863890>

World report on disability. (2011). WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability>

LISAD

Lisa 1. Koodipuu

1. Märkamine ja võrdne kohtlemine

- 11. Proaktiivne vajaduste märkamine
- 12. Hinnatud ja oodatud olemise tunne
- 1.3. Abi ja võrdsuse kooseksisteerimine
- 1.4. Stressi ja ebakindluse vähenemine

2. Ligipääsetav keskkond ja praktilised kohandused

- 21. Füüsiline ligipääsetavus
- 2.2. Töö- ja õppetegevuse praktiline kohandamine
- 2.3. Algusest peale planeerimine
- 2.4. Kasutajakogemuse kaasamine

3. Institutsionaalne vastutus ja süsteemi toimimine

- 3.1. Vastutuse vältimine
- 3.2. Lahendustele orienteerituse puudumine
- 3.3. Reeglite ja märgiste tegelik rakendamine
- 3.4. Diagnoosi või puude raskuse järgi välistamine

4. Sotsiaalne toetus ja liitlased

- 4.1. Juhuslike inimeste sekkumine
- 4.2. Võimaluse andmine ja usaldus
- 4.3. Pere või tugivõrgustiku surve

5. Kõrvalejätus ja tõrjutus

- 5.1 Füüsiline kõrvalejätus
- 5.2. Usaldamatus ja riskina nägemine
- 5.4. Panuse mitteväärtustamine

6. Agentsus

- 6.1. Enda eest seismine
- 6.2. Kaasamise nõudmine
- 6.3. Enesehoid
- 6.4. Abivahendid

7. Kogemuslik tähendus ja emotsioonid

- 7.1 Segadus ja elutee kahtluse alla sattumine
- 7.2 võimekuse tõestamine

Lisa 2. Informeeritud nõusoleku leht

Käesolev nõusoleku leht on seotud minu bakalaureusetööga, mida koostan Tartu Ülikoolis infoühiskonna ja sotsiaalse heaolu õppekava sotsioloogia ja infoteaduste erialal. Töö teema on järgmine:

Liikumiskustega täiskasvanute ühiskonnas osalemise takistused nende kogemuslugude kaudu

Enne intervjuul osalemist palun Sul arvestada järgmiste asjaoludega:

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on uuringus osalejate kogemuslugude kaudu välja selgitada, millised liikumiskustega inimeste ühiskonnaelus osalemise takistused ning kuidas osaleja ise ning teda ümbritsevad inimesed neid mõjutada saavad.

Uuringus osalemine on vabatahtlik ning osalemisest või mõnele konkreetsele küsimusele vastamisest võib iga hetk keelduda. Intervjuuks planeeritud aeg on umbkaudu 45 minutit, intervjuu jooksul võib teha pause, vajadusel on kokkuleppel võimalik ka mõnel teisel päeval jätkamine.

Teen Sinuga intervjuu Microsoft Teamsi keskkonnas ning see transkribeeritakse, salvestusele on ligipääs vaid mul kui töö autoril ning mu bakalaureusetöö juhendajal.

Intervjuus käsitletud andmed on konfidentsiaalsed. Vestluse käigus välja tulnud isikliku eluga seotud andmed pseudonüümitakse.

Intervjuu salvestist ja transkriptsiooni hoiustan Tartu Ülikooli pilveteenuse kaudu, koopiaid hoian krüpteeritud kujul enda isiklikus arvutis.

Kasutan intervjuu vastuseid ülalmainitud bakalaureusetöö koostamisel. Esitan tsitaatidena pseudonüümitud teksti, st ma ei avalda ühtegi koha- või isikunime, mille kaudu oleks võimalik Sind ära tunda. Pärast bakalaureusetöö valmimist on see täismahus avalik Tartu Ülikooli Digiarhiivis ADA.

Nii intervjuu salvestis kui transkriptsioon kustutakse jäädavalt pärast töö kaitsmist ehk hiljemalt 3.06.2026

Mulle,....., on selgitatud, mis on nimetatud bakalaureusetöö eesmärk ja meetodika (nt uuringu käik, ajakulu) ning kinnitan oma nõusolekut selles osalemiseks kas allkirjaga või enne intervjuud suuliselt. Tean, et uuringu käigus tekkivate küsimuste ja võimalike probleemide kohta saan mulle vajalikku täiendavat informatsiooni uuringu läbiviijalt:

Kristjan Vällmann

Tartu Ülikooli infoühiskonna ja sotsiaalse heaolu õppekava

sotsioloogia ja infoteaduste eriala üliõpilane

email: vallmank@ut.ee

tel: +372 5306 4868

